

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LIV.
Fasciculus 17.

SARKADY ZSOLT

**Rendszerre való törekvések az ókori Róma
jogában és a modern Európában**

SZEGED
1998

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et
Juridicarum Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae

ELEMÉR BALOGH, LAJOS BESENYEI, LÁSZLÓ BODNÁR, OTTÓ
CZÚCZ, JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS MARTONYI,
IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY, BÉLA POKOL,
JÓZSEF RUSZOLY, LAJOS TÓTH, LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALOGH ELEMÉR, BESENYEI LAJOS, BODNÁR LÁSZLÓ, CZÚCZ
OTTÓ, KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS, MARTONYI JÁNOS,
MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, PACZOLAY PÉTER, POKOL BÉLA,
RUSZOLY JÓZSEF, TÓTH LAJOS, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523 Acta Univ.
ISSN 0563–0606 Acta Jur.

I.

Az első magánjogi rendszer a korai római jogba nyúlik vissza. Már ezen kezdeti időszakban kétféle rendszerről beszélhetünk: az oktatás rendszeréről, az úgy nevezett *Institutio* rendszerről és kissé sarkosan fogalmazva az élő jog rendszeréről (*Sabinus*, *Ediktum*, *Digesta* rendszerek).¹ Mindkét rendszer ugyanazt a célt igyekszik megvalósítani: világosan és könnyen áttekinthetően bemutatni magát a tételes római magánjogot.² Éppen ezért hibás lenne a két rendszert élesen szembeállítani; már csak azért is mivel a *Gaius*-féle *Institutio*rendszer alap gondolata éppen a jog tudatos felosztása,³ – ugyanis *Gaius* minden korábbi szerzőtől eltérően nem csupán rendszerezetten igyekszik bemutatni az általa tárgyalt joganyagot, hanem már a mű elején, mondhatni előre leszögezi magát a római magánjog rendszerét; melyhez igyekszik a továbbiakban tartani magát⁴ – s teszi mindezt azzal az indokolással, hogy ez felel meg a valóságnak, azaz az élő jogban is így lehet csoportosítani a szabályokat.

Azonban ezen *gaiusi* okfejtésnek ellentmond, hogy sem az *Ediktum* rendszere, sem a *Digesta* szerkezete nem ezt követni. Tovább bonyolítja a képet az a tény, hogy a modern kontinentális jogrendszerekre, leginkább csak az *Institutiók* hatottak, vagyis kissé leegyszerűsítve a dolgot az a benyomásunk támadhat, hogy csak az *Institutio*rendszer létezett, hisz ez képezte az alapján minden lényeges rendszernek egészen a *Code Civil*-ig,⁵ melyet mindmáig lehetetlen megkerülni. Különösen a *iustinianusi* *Institutiók* rendszerét lehet a modern polgári jog rendszerének kiindulópontjaként tekinteni, hiszen bár ez a rendszer nem előzmények nélküli mégis a római magánjog koronája,⁶ mely a glosszátorok és kommentátorok munkája által teljes egészében meghatározta a későbbi magánjogi rendszereket.

Igaz, hogy a *iustinianusi* kodifikáció hatására a korábbi rendszerek, fokozatosan a feledés homályába merültek, azonban helytelen volna ezeket teljesen figyelmen kívül hagyni, hiszen ezek javarészt a *iustinianusi* *Institutiók*ba beépültek, így mondhatni, közvetve ugyan de máig hatnak.⁷

Éppen ezért talán nem felesleges ezen rendszereket – melyek a kezdeti útkeresések a *iustinianusi* *Institutió*ig vezető úton – vázaltszerűen áttekinteni, s tenni ezt azért is, hogy feleletet adhassunk arra a kérdésre, hogy az oktatás rendszere és a tételes jog rend-

¹ *Molnár* Imre: A római magánjog rendszere és annak hatása a modern európai magánjogok rendszerére. Különnyomat a *Kemenes Béla emlékkönyvből*, 1993. *Acta Juridica Et Politica*, Tomus XLIII. Fasciculus 23., 271. és köv. p.

² *Molnár*, i. m. 271. "A két(fajta) rendszer ugyanazt a jogot tartalmazza, csak más aspektusból történt meg az összeszerkesztés".

³ *Gaius*, *Institutio*, I. 8., "Omnes autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones."

⁴ *Sarkady* Zsolt: *Gaius*. Jogtanár vagy jogtudós?, 20. és köv. p.

⁵ A *Code Civil*-ig a glosszátorok és kommentárok közvetítésével minden jogrendszer szinte változtatás nélkül átvette az *Institutiók* rendszerét, a *Code Civil* pedig mint alap igen sok európai magánjog számára szolgált mintaként.

⁶ *Pólay* Elemér: A római jogászok gondolkodásmódja. Budapest, 1988. 207. p.

⁷ *Világhy* Miklós: A Magyar Népköztársaság törvénykönyvének rendszeréről. *Jogtudományi Közlöny*, 1955. évi 8. szám, 457. p.

szere ugyanazt a jogot tartalmazza-e csupán más a megközelítési módján, vagy két eltérő rendszerrel állunk szemben.⁸

II.

1. A római jogban “az első primitív rendezettségére való törekvést” egyes szerzők már a XII táblás törvényben – mely az addig íratlan szokásjogi normák foglalatát igyekezett nyújtani – felfedezni vélik.⁹ Valódi rendszert a XII táblás törvénybe, csupán kívülről ráerőltetve lehet belelátni. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy bizonyos áttekinthetőségre való törekvés, csoportosítás felfedezhető ennek a kis joganyagnak a keretén belül is, mely adott esetben mint “a későbbi rendszerek csirái” értékelhetőek,¹⁰ azonban ez semmiképpen nem tekinthető tudatos rendszerre, vagy akár csak kezdetleges rendszerezettségére való törekvésként, már csak azért sem mivel a XII táblás törvény korának jurisprudenájára¹¹ a formulárékból való (ügyleti és kereseti) esetjogi gondolkodásmód volt a jellemző,¹² mely egyáltalán nem igényelte a teljes joganyag rendszerezett áttekinthetőségét, hiszen a különböző responsumok csupán egyetlen konkrét esetre vonatkoztak, és soha nem igényeltek generális szabály jellegét.

Mindazonáltal el kell ismernünk, hogyha nem is tudatosan, de mégis igyekeztek a decemvirek a “hasonló kérdésköröket rendező szabályokat egymás mellett tárgyalni.”¹³ Ennek következtében az első tíz tábla anyagát – az utolsó két tábla vegyes jellegű, seho- va nem sorolható szabályokat tartalmaz – a következő csoportokra tagolhatjuk:¹⁴

- peres eljárás (első három tábla);
- személyi és öröklési jog (IV. és V. tábla);
- dolgokkal kapcsolatos szabályozás (VI. és VII. tábla);
- kötelmek, delictumok és közbüntetések (VIII. és IX. tábla);
- szakrális és rendészeti szabályok (X. tábla).

Hogy mennyire nem a tudatos rendszeralkotás lebegett a decemvirek szeme előtt az is igazolja, hogy az egyes témákon belül rendszerezés – kivéve az öröklésre vonatkozó szabályokat, amelyek a végrendeleti örökléssel kezdődnek, majd ennek hiányában a törvényes örökléssel folytatódnak – nem figyelhető meg. A hasonló témakörökbe tartozó szabályok így bár egymás mellé, de sok esetben nem is egy táblába kerültek.¹⁵

A XII táblás törvény jelentőségéből a fent leírtak mit sem vesznek el, különös- képpen igaz ez, ha figyelembe vesszük, hogy ezt követően az új törvények csupán egy- egy életviszonyt szabályoztak, ezért ezek esetében rendszerezés fel sem merülhet, már csak pár soros terjedelmük miatt sem.

⁸ A korábbi rendszerekkel foglalkozik többek közt *Lenel*: Das Sabinussystem. Festgabe für Jehring. Strassburg. 1892.; *Lenel*: Das Edictum perpetuum. Leipzig. 1883.; *Affolter*: Das römische Institutionensystem. Berlin. 1897.; *Lenel*: Palingenesia iuris Romani. I-II. Lipsiae. 1889.

⁹ Molnár, i. m. 272. p.

¹⁰ Kaser, RRG2. 69. és köv. p.

¹¹ *Wieacker*, Der römische Jurist. Vom. röm. Recht. 141. p.

¹² *Diósy*, i. m. 205. p.

¹³ Molnár, i. m. 272. p.

¹⁴ Kaser, RRG2. 68. és köv. p.

¹⁵ Molnár, i. m. 272. és köv. p.

2. A XII táblás törvényt követően – a fentieknek megfelelően – rendszerről már csak a jogtudósok kapcsán beszélhetünk.¹⁶ E korszak jogászainak gondolkodásmódját az interpretatio, a cavere, az agere és a respondere jogászai tevékenységfajták jellemzik.¹⁷

Az interpretatio kezdetben a pontifexek kollégiumának monopóliuma volt, míg a cavere, agere illetőleg a respondere tevékenységét a korszak iuris consultusai gyakorolták. A pontifexek kollégiumának monopóliumán a rést Appius Claudius Caecus irnoka: Cn. Flavius ütötte Kr. u. 300 körül, a legis actiók formuláinak közzétételével,¹⁸ melynek hatására az interpretatio tevékenység is megnyílt a iuris consultusok előtt, mely tevékenységnek a korai köztársaság idejére igazi mestereivé váltak.

Ezeknek a performáknak a közzététele mindenesetre felveti a rendszerezés kérdését, s bár magáról a műről, illetőleg ezekről a performákról nem sokat tudunk, de helyesnek mondhatjuk Molnár Imre azon felvetését,¹⁹ hogy a gyűjtemény összeszerkesztése mindenképpen tudatos összeállítás következménye, mely talán az első “rendszerre való törekvésként” értelmezhető.

Sokkal inkább felmerül azonban a rendszerezés kérdése Sextus Aelius Tripertitája esetében, melynek első része tulajdonképpen a XII táblás törvény szövegének a korabeli nyelven érthető formában való átdolgozása,²⁰ a második rész a törvény szövegének az interpretatioja; a harmadik rész pedig a kereseti formulák áttekintését tartalmazza (ez utóbbi miatt a Tripertitát mint Flavius munkájának megújítását szokták értékelni²¹). A Digestában Pomponius²² a Tripertitáról a következőket írja: “Et extat illius liber, qui inscribitur Tripertita, qui liber veluti cunabula iuris continet. Tripertita autem dicitur, quoniam lege duodecim tabularum interpretatio, dein subtexitur legis actio iungitur.”

Az irodalomban egyes szerzők, így például Voigt,²³ a Tripertita kapcsán egyenesen Aelius – Systemről beszélnek, mások szerint pedig – például Nörr szerint²⁴ – a munka rendszeralkotás nélküli egyszerű összeállítás.²⁵ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a Tripertitának – már csak a témája miatt is – szigorúan igazodnia kellett a XII táblás törvényhez, még interpretatioiban is,²⁶ így a XII táblás törvényétől eltérő külön rendszerről nem beszélhetünk.

3. A pun háborúkat követően (241 illetőleg 146) a rabszolgapiacon túlkínálat következett be, aminek hatására a rabszolga értéke jelentősen csökken, hiszen könnyen és olcsón pótolható munkaeszközzé vált. Ennek a rabszolgabőségnek a társadalmi hatása abban konkretizálódott, hogy a patriarchális rabszolgaság rendszerét az árutermelésre beállított üzemi rabszolgaság váltja fel, vagyis a rabszolgotartó elkezd a saját igényein

¹⁶ Molnár, i. m. 273. p.

¹⁷ Pólay, i. m. 18. és köv. p.

¹⁸ Pomponius, D. 1. 2. 2. 7. „... ad formam redigit has actiones”.

¹⁹ Molnár, i. m. 273. p.

²⁰ Dieter Nörr: Pomponius oder zum Geschichtsverständnis der römischen Juristen. ANRW. II. 15. 535. és köv. p.

²¹ Schulz, Rechtswiss. 42. p.

²² Pomponius, D. 1. 2. 2. 38.

²³ M. Voigt: Über das Aelius und Sabinussystem. Abh. d. Sächs. G. d. W. 1875. 321. és köv. p.

²⁴ Nörr, ANRW. II. 15. 337. és köv. p.

²⁵ Pólay, i. m. 21. p.

²⁶ Vö. G. G. Archi, Interpretatio iuris - interpretatio legis - interpretatio legum. SZ. 80 (1970) 10. és köv. p.; D. Nörr, Pomponius oder zum Geschichtsverständnis der römischen Juristen. ANRW. II. 15. Berlin - New-York, 1976. 335. és köv. p.

felül a piacra termelni.²⁷ Az egyre fejlődő árucsereszonyoknak pedig már egyre kevésbé felelt meg a XII táblás törvény “a maga primitív legis actiós rendszerével”. A helyzet a törvénykönyvre rakódó interpretatio sem sokat javított, ezért mindinkább egy új, a fejlődő életviszonyoknak sokkal inkább megfelelő jogrendszer kialakítása vált szükségessé. Ez a szerep pedig a korabeli jogászokra hárult; közelebből a praetori jogképzés keretében valósult meg. Miután pedig a praetorok általában közéleti emberek voltak, s nem hivatásos jogászok, így a praetorok perrendjének, illetőleg peren kívüli jogsegélyeinek kialakításában szükségképpen igen jelentős szerep jutott a korabeli jogászoknak. A rómaiakra jellemző formakonzervativizmus következtében azonban ez az új jogrend a régi mellett került bevezetésre. Eredetileg a *ius civile* fejlesztése volt a cél, éppen ezért például a praetor urbanus peren kívüli jogsegélyei nem állhattak ellentétben a XII táblás törvénnyel és tartozékaival, továbbá a *populus Romanus* későbbi, egy-egy életviszonyt szabályozó rövid, pár soros törvényeivel.²⁸

A változás tehát igen nehézkesen indult meg. Döntő módon segítette az új jogrend kialakítását, továbbá a formakonzervativizmus leküzdését a görög föld meghódítása (146.) következtében Rómába szabadon beáramló hellenisztikus filozófia, mely Platón és Arisztotelész filozófiájának dialektikus módszerén épült fel.²⁹ A “görög bölcs” ideálja összeolvadt az ősi római erényeket: a bátorságot, igazságosságot megtestesítő római ősről alkotott képzetekkel – írja Pólay – melynek hatására egyrészt kialakult az egész világban uralkodó értelemről, az emberek egyenlőségéről, s a belátó igazságosságról szóló tanítás; másrészt e tanításnak köszönhetően a tisztán kazuisztikus ügylet-, aktus-, illetőleg keresetformulárékbán gondolkodó jogászokból, illetőleg az általuk alkotott iurisprudenciából valóságos jogtudósokat, illetőleg jogtudományt volt képes teremteni.³⁰

Ezen két korszak közötti “átmeneti állapotban” a jogászok jellemző tevékenysége a *responsumok* nyújtása volt, a hozzájuk forduló (*consulere*) magánszemélyek, illetőleg hatóságok részére. Ez a tevékenység idővel mindinkább szabad *respondeáló* tevékenységet jelentett, vagyis egy-egy jogi probléma megoldásánál mindinkább függetleníteni tudták magukat a kötött ügylet-, aktus-, és keresetformuláréktól.

4. A görög filozófia hatására tehát, különösen Kr. e. II. századtól, gyökeres változás következett be a római jogtudományban.³¹ Egyre inkább nélkülözhetetlen követelmény volt a dialektika, retorika és a grammatika alapos ismerete³² a római jogászok számára. A dialektika törvényszerűségei pedig regulák, definíciók, distinkciók, továbbá különböző osztályozások kialakítását tették lehetővé. Az egyre nagyobb mértékben regulákban, definíciókban gondolkodó jogászok pedig munkáikba rendszert kísérelnek meg belevinni.³³ A jogászok ezen tevékenységét szépen példázza Cicerónak a jogtudomány lényegéről írt megállapítása: “*Sed haec Crassus aliquando nobis expediet et*

²⁷ Pólay, i. m. 43. és köv.; Vö. Maróti Egon: Az itáliai mezőgazdasági áruterelés kibontakozása. Budapest, 1980. 37. p.

²⁸ Pólay, i. m. 50. és köv.

²⁹ Lásd még: N. A. Maskin, *Az ókori Róma története*, Budapest, 1951.; *Kulturgeschichte der Antike. Griechenland*. Red. R. Müller, (Berlin, 1977.)

³⁰ Pólay, i. m. 47. p.; H. Strasburger: *Der Scipionenkreis*. *Hermes* 94., 1996. 60-127. p.

³¹ P. Jörs: *Römische Rechtswissenschaft zur Zeit der Republik I. m.* (Berlin, 1988.) 6. és köv. p.

³² H. Coing: *Zur Methodik der republikanischen Jurisprudenz. Studi in onore dialektika V. Arangio-Ruiz I. m.* (Napoli, 1952.) 366. és köv. p.

³³ H. Coing: *Zum Einfluss der Philosophie des Aristoteles auf die Entwicklung des Römischen Recht*. *SZ.* 69. (1952.) 33. és köv. p.; Pólay, i. m. 96. p.; L. Wenger, *Praetor und Formel. Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Phil. - hist. Klasse.* 1926. 101. és köv. p.; H. Lévy - Bruhl: *Prudent et Préteur*. *RH.* 5. 1926. 5. és köv. p.

exponet descripta generatim. Est enim, ne forte nexias, heri nobis ille hoc, Catule pollicitus, se ius civile, quod nunc difusum et dissipatum est, in certa genera coacturum et ad artem facilen redacturum” (De orat. 2. 33. 142.)³⁴ Vagyis a jogtudomány alapvető feladata, hogy a ius civile rendezetlenül összegyűjtött szabályait, “fajták szerint csoportosítsa (generatim)” és “a jogtudományt művészet (ars) nívójára emelje”.³⁵ A fajták szerinti csoportosítás igényéből pedig egyrészt a jog rendszerezésének igénye, másrészt az ezideig rendszertelen tömegben álló joganyag rendszerezése iránti igény megjelenése vezethető le.³⁶ Mindkettő különösen időszerűvé vált a lex Aebutia után (Kr. e. 150 körül) hiszen Rómában ezidőjájt két élő magánjog létezett: a ius civile és a ius praetorium, melyek mindegyikének – de különösen a ius praetoriumnak igen felhalmozódott a joganyaga.

Ezt a rendszerező munkát leginkább – a responsumokat nyilvánosan osztogató jogászok közül kiemelkedő – Manilius, J. Brutus, Publicus Mucius Scaevola és Quintus Mucius Scaevola igyekeztek elvégezni. Pomponius Enchiridiumában (Enchiridii liber singularis) így ír róluk: “Post hos fuerunt Publicus Mucius et Brutus et Manilius, qui fundaverunt ius civile” (D.1.2.2.39.), illetőleg “Post hos Quintus Mucius, Publii filius, pontifex maximus, ius civile primus constituit generatim in libros decem et octo redigendo” (D.1.2.2.41.). A két forráshely között enyhe ellentmondás mutatkozik,³⁷ hisz egyszer Publicus Mucius Scaevolát, Maniliust és J. Brutust, majd Quintus Mucius Scaevolát – a pontifex maximust – nevezi Pomponius a jogtudomány megalapítójának (“fundaverunt ius civile”; illetőleg “ius civile primus constituit”). Az eltérő vélemények³⁸ azonban abban megegyeznek, hogy ezen jogtudósok fellépésével fordulópont következett be a iurisprudenziában. Pólay nézete szerint³⁹ (amelyet Nörr⁴⁰ és Wieacker⁴¹ is idéz) mivel Manilius, J. Brutus és Publicus Mucius Scaevola jogtudománybeli munkássága nagyjából ugyanabba a fejlődési fázisba esik mint Quintus Mucius Scaevoláé, a köztük lévő különbség inkább mennyiségi mint minőségi. “Az említett triász teremtette meg a római jogtudományt, s ezt fejlesztette tovább Quintus Mucius Scaevola” – írja végezetül Pólay Elemér.

A továbbiakban a fenti jogtudósok munkásságát vizsgáljuk meg, a rendszerre való törekvés (rendszeralkotás) szempontjából, s megpróbálunk képet alkotni Pólay azon felvetésével kapcsolatban miszerint minőségi eltérés mutatkozik az előbbi három és Quintus Mucius Scaevola munkássága között, s bár mindannyian áttértek a gyűjtő-

³⁴ C. S. Tomulescu, Der iuristische Wert des Werkes Ciceros. Gesell. und Recht. in gr. - röm. Atertum. I. m. Berlin, 1968. 246-256. p.; Lásd még: Hamza Gábor: Ciceró és a római jog. Antik tanulmányok. Studia Antiqua XXVIII. évf. 2. szám. 1981. 154. és köv. p.

³⁵ Pólay, i. m. 97. p.; Lásd még: Hamza Gábor: Jogösszehasonlítás és antikvitás. Budapest, 1985. 154. és köv. p.

³⁶ Molnár, i. m. 274. p.

³⁷ A két forráshely közötti ellentmondás már a múlt század romanisztikáját is foglalkoztatta. Lásd még: R. Schneider: Questionum de Servio Sulpicio Rufo I. Leipzig, 1834.; F. D. Sanio: Varroniana in den Schriften der römischen Juristen. Leipzig, 1867.

³⁸ E kérdéssel foglalkozott még W. Kunkel: Über die Herkunft und sociale Stellung der römischen Juristen in republikanischer Zeit. Fest. f. A. Zycha. Weimar, 1944. és Herkunft und social Stellung der römischen Juristen. Weimar, 1961.; P. Stein: Regulae iuris. Edinburgh, 1966.; M. Bretonne: Legis actio fondazione del ius civile nel manuale Pomponiano. Atti. II. Congr. Internaz. della Soc. Ti. dialettica St. del Dir. 1967Firenze, 1971.; F. Wieacker: Die römischen Juristen in der politischen Gesellschaft des Zweiten vorchristlichen Jahrhunderts. Sein und Werden im Recht. Festg. U. v. Lübtow. Berlin, 1970.

³⁹ Pólay, “Publicus Mucius et Brutus ... fundaverunt ius civile”. Acta Jur. et Pol. Univ. Szeged. Tom. IX. Fasc. 3., 1962.

⁴⁰ Nörr, Pomponius. ANRW. II. 15. 536. p.

⁴¹ Wieacker: Festg. U. v. Lübtow. 183. és 196. p.

munkáról az alkotómunkára, s ezáltal határkövet jelentenek a preklasszikus kor iurisprudenciájában, “egyedül Quintus Mucius Scaevola volt az aki bizonyos rendszert kísérelt meg munkájában bevezetni (Scaevola-rendszer)”.⁴²

5. Mindhárom fundátor munkásságát jelentősen meghatározta a görög filozófia,⁴³ melynek hatására tevékenységüket a iurisprudenciából a jogtudományba történő valóságos átmenetként értékelhetjük.

A három fundátor folytatott mind oktatói (Ciceró. *De orat.* 3.133. *De leg.* 2.47. – *D.1.2.2.40.*), mind irodalmi tevékenységet, s hogy birtokában voltak a dialektikus módszernek igazolja többek közt Manilius nexumról (Varro *De l. lat.* 5.105.); Publicus Mucius Scaevolának az “ambitus aedium”-ról adott definíciója (Ciceró *Top.* 24.); továbbá J. Brutus filozófiai magyarázata, hogy miért nem gyümölcs a “partus ancillae” (*D.7.1.68.*) – ez egyébként egy hármójuk közt folyó vita eredménye (Ciceró *De. fin.* 12.).⁴⁴

Manilius többek közt írt a *ius civile* kommentárjával foglalkozó három kötetes könyvet (et Manilius ... libellos reliquit ... Manilius tres. Pomponius P. 1.2.39.), mely *responsumgyűjtemény* lehetett; továbbá művei közt találunk még *formuláregyűjteményt* is (Manilianae venalium vendendorum leges).⁴⁵ Munkái tehát még igen közeli rokonságban állnak a szeszódési formulárekát készítő korábbi jogászok tevékenységével (Ciceró. *De or.* 1.246.). Ennek okán tudományos rendszerre való törekvés munkáiban nem fedezhető fel.

J. Brutus három könyvét⁴⁶ a hellenisztikus dialektikára oly jellemző irodalmi formájú dialógus alakjában írta, mely az apa és fiú közti párbeszédet tartalmazta (Ciceró *De or.* 2.142.). A dialógusokban – a szerző saját véleményét követő sorrendje ellenére – nem fedezhető fel tudományos rendszer (a műfaj miatt ez fel sem vetődik). Ciceró a *ius civile* kommentárjaként értékeli a könyvet (Ciceró *De or.* 2.223.), melyet egyébiránt még Ciceró korában is mint tankönyvet használtak (Ciceró *pro Cluent.* 51.141.)⁴⁷ Ennek ellenére ezek a köztársaság korában használt kvázi tankönyvek nem mérhetőek össze például Gaius *Institutióival*,⁴⁸ hiszen ezek egyikükjének sem volt célja a joganyag rendszerezett bemutatása, így a J. Brutusénak sem.

Publicus Mucius Scaevola sem törekedett tíz könyvből álló munkájába rendszert belevinni. Ez elsősorban abból fakad, hogy művei elsősorban *responsumgyűjtemények*,⁴⁹ amelyeknek legértékesebb részei a Brutusszal folytatott vitái, melyek többek közt: a hadifogságba esett római polgárral kapcsolatos kérdésekről (*D.49.15.4.*);⁵⁰ illetőleg a kincsletről szóltak (*D.41.2.3.3.*).

⁴² Pólay, i. m. 52. p.; Vö. Pólay: *Zur Geschichte der Rechtswissenschaft und Recht im griechisch-römischen Altertum.* I. m. Berlin, 1968. 150. és köv.

⁴³ M. Manilius a *grex Scipionis* köréhez tartozott, Publicus Mucius Scaevola a *sztóikus* körhöz tartozott, míg J. Brutus műveit a görög irodalomra jellemző dialógusokban írta. Vö. F. Wieacker, i. m. 183. és köv. p.; Kaser, *RRG2.* 166. p.; Schulz, *Rechtswiss.* 74. és köv.; Pólay, i. m. 99. p.

⁴⁴ Schulz, i. m. 108.

⁴⁵ Pólay, *Ges. u. Recht.* I. 165. és köv.

⁴⁶ Pólay a könyveket tankönyveknek nevezi. Ezzel vitatkozó álláspontot képvisel Molnár Imre (i. m. 275. p.).

⁴⁷ A korszak divatjának megfelelően maga Ciceró is írt (*Partiones oratoriae*) tankönyvként használt irodalmi munkát, mely nagy népszerűségnek örvendett a jogi oktatásban.

⁴⁸ Schulz, *Rechtswiss.* 110. p.

⁴⁹ Műveinek fennmaradt töredékeit lásd: O. Lenel, *Palingenesia* I. 598., 755. p.; és Schulz, *Rechtswiss.* 108. p.

⁵⁰ Erről a vitáról Modestinus tudósít bennünket.

Publicus Mucius Scaevola volt az első jogász aki – persze kazuisztikus formában – a culpa fogalmát kifejti,⁵¹ ha nem is meghatározás formájában, de mint jogi jelenséget.

Összefoglalva: a három fundátor tevékenysége elsősorban “a régi jogászi tevékenységekben is jelentkező “Definitions iurisprudenz” tökéletesítése, illetőleg “a dialektika által alkalmazott dialógus formáinak felhasználása” által⁵² valóságos fordulópontot jelent a római jogban, s megalapozottan nevezhette őket Pomponius “a jogtudomány megalapítóinak” (“Post hos fuerunt Publicus Mucius et Brutus et Manilius, qui fundaverunt ius civile.” Pomponius. 1.2.2.39.). Mindezek elismerése mellett azonban – mint azt többen is megállapítják⁵³ – egyrészt a dialektikának Ciceró (Brut. 152.) által felsorolt összes ismérvei nem találhatóak meg náluk – hiányzik például a kategorizálás –; másrészt munkáikban semmilyen tudatos rendszerre való törekvésnek még csak a jelei sem figyelhetők meg. Ez utóbbi hiányosságuk annál is inkább különösnek mondható, mivel egyrészt működésük alatt a ius civile szabályai már igen jelentősen kiszélesedtek az eredeti XII táblás törvényhez képest; másrészt a lex Aebutia óta már jelentős, megkerülhetetlen tényezővé vált a praetori jog, amelyről szinte tudomást sem vesznek.⁵⁴

6. Mint arról Gellius írásából értesülünk (Q. Scaevola patrem summet Brutum et Manilium quesisse ait. Gell. 17.7.3.) Quintus Mucius Scaevola mindhárom fundátor tanítványa volt. Éppen ezért szinte természetesnek tűnik Pólaynak azon megállapítása,⁵⁵ hogy Quintus Mucius Scaevola munkássága egy újabb lépést jelent előre a preklasszikus kor iurisprudenciájában⁵⁶ a három fundátorhoz képest.

Az alap tehát amelyről Quintus Mucius Scaevola indult – a fundátorok tevékenysége folytán – adott volt számára.⁵⁷ Tudományos nagyságát éppen az mutatja a legjobban, hogy erről az alapról mind mennyiségileg – ez elsősorban abból fakad, hogy még iuris consultusként elmondott bírósági beszédeit is írásba foglalta (Ciceró Brut. 49. 163.) –; mind minőségileg túl tudta szárnyalni. Ez annál inkább nem volt könnyű feladat, ha figyelembe vesszük, hogy a családi hagyományokat követve pontifex maximus is volt, s hogy az apa – Publicus Mucius Scaevola – konzervatív szellemiségében növekedett fel⁵⁸ (az ebből fakadó merevségét Ciceró gúny tárgyává is tette. Ciceró Ad fam. 7.10.).

A hellenisztikus hatás az ő műveiben is erősen érezhető – különösen “Horon liber singularis” című könyvében.⁵⁹ Nem véletlen, hogy Pomponius azt írja róla, hogy “Quintus Mucius ... ius civile primus constituit generatim ...”,⁶⁰ hiszen ő volt az első aki megkísérelte a tutela és possessio (Gaius I. 188. – D.41.2.3.23.) fogalmakat generatim osztályozni.

Főművének talán a 18 könyvből álló “De iure civili libri XVIII”-at tekinthetjük (Pomponius D.1.2.2.41.).⁶¹ Ennek töredékeiből arra lehet következtetni, hogy műfajára

⁵¹ Publicus Mucius Scaevola a culpa fogalmát C. Gracchus özvegyének, Licinnának hozományi perében fejtette ki először: “Ea sententia Publici Mucii est ... quod responsum doctores in ea seditione, qua Gracchus occisus erat perissent, ait quia Gracchi culpa ea seditio facta esset, Licinniae praestari oportere” (D.24.3.66.).

⁵² Pólay, i. m. 99. p.

⁵³ L.: Pólay, Ges. u. Recht. I.; Molnár Imre, A római magánjog rendszere ...; Pólay, A római jogászok ...

⁵⁴ Schulz, Rechtswiss. 107. és köv. p.; Pólay, i. m. 100. p.

⁵⁵ Pólay, i. m. 52. p.

⁵⁶ Jörs szerint a iurisprudenzia és a jogtudomány nem azonos fogalmak (i. m. 6. p. 2. lj.).

⁵⁷ Molnár, i. m. 275. p.

⁵⁸ A konzervatív szemlélet átörökítését a causa Curiana kapcsán félreérthetetlen módon éreztette.

⁵⁹ Quintus Mucius Scaevola ezen művét tekinti az irodalom a preklasszikus kor első, bizonyos mértékű absztrakcióra törekvő alkotásának, hiszen ő volt az első aki a jogeseteket elválasztotta a joghatástól.

⁶⁰ Talán nem fölösleges közbevetőleg megjegyezni, hogy Pomponius korában a ius civile alatt jogtudományt értek, s nem a civiljogot.

⁶¹ Krüger, i. m. 64. és köv. p.; Schulz, Rechtswiss. 111. p.

nézve a “Iuris civilis”-nek responsumgyűjteménynek kell lennie (Pólay⁶² feszes logikával zárja ki az egyéb műfajokat).

A művet töredékeiből Schulz⁶³ és Krüger⁶⁴ is rekonstruálta. Mindkettőjük rekonstrukciójának azonos következtetése, hogy a “Iuris civilis” teljesen kazuista mű lehetett.

Kazuista jellege ellenére a “Iuris civilis” az első olyan alkotás, amelyben tudatos rendszerezéssel találkozunk. Schulz egyenesen azt állítja, hogy Quintus Mucius Scaevola rendszere teljesen egybevág a pandektista kategóriákkal⁶⁵ (öröklési, személyi, dologi, kötelmi jog). Schulz rekonstrukciója nyomán a “Iuris civilis” rendszere a következő képet mutatja:

I. Öröklési jog

1. Végrendelet, heredis institutio, kitagadás, örökség átvétele, hagyomány
2. Törvényes öröklés

II. Személyi jog

1. Házassági jog
2. Gyámság
3. Stauliberi
4. Patria potestas
5. Dominica potestas
6. Liberti
7. Appendix: Procurator und negotiorum gestor

III. Dologi jog

1. Birtok és elbirtoklás
2. Non usus és usucapio libertatis

IV. Kötelmi jog

4. Szerződésből eredő kötelmek
 - e) Realkontraktusok
 - f) Vétel
 - g) Bérlet
 - h) Appendix: Servituten
 - i) Societas
- 10) Deliktumokból származó kötelmek
 - k) Iniuria
 - l) Furtum
 - m) Lex Aquilia.⁶⁶

A Krüger-féle rekonstrukció – amelyet Pomponius “Ad Quintus Mucium” című kommentárja, a Lenel Palingenesiájában található töredékek, valamint a Digesta szövegek alapján készített el – a Schulzétól teljesen eltérő képet mutat:

- végrendelet, hagyomány, törvényes öröklés (Pomponius 1–10. könyv);
- szabadonbocsátás, újjogok, aqua pluvia és harmadik személy által szerzés, stipulatio, tutela, lex Aquilia, stauliberi, patria potestas (Pomponius 12–20. könyv);

⁶² Pólay, i. m. 101. p.

⁶³ Schulz, i. m. 112. p.

⁶⁴ Krüger, i. m. 64–65. p.

⁶⁵ Sarkady, i. m. 15. és köv. p.

⁶⁶ Molnár, i. m. 276. és köv. p.

– birtok és usucapio, non usus és usucapio libertatis (Pomponius 23–26. könyv);
– vétel és bérlet, vízhasználati jogosultságok, közösség és societas, postliminium, furtum (Pomponius 31–38. könyv).⁶⁷

Bár a Krüger-, illetőleg a Schulz-féle rekonstrukció nyomán teljesen eltérő képet alkothatunk a “Iuris civile”-ről, egyet azonban – a két rekonstrukcióval teljes összhangban – leszögezhetünk, hogy ez az első mű a civiljogban, amelynek “rendszere, illetőleg felépítése volt”.⁶⁸

Bár kétségtelen, hogy Quintus Mucius bizonyos mértékű absztrakciót végzett a responsumoknak a ius civile anyagára vonatkozó azon részeiben, melyek az öröklésre, a birtokra és bizonyos mértékig a kötelmekre vonatkoznak – bár ez utóbbi esetében az egységet erősen megbontja az a responsumcsoport, mely a postliminium és a vízhasználati jogosultságokat taglalja –; azt állítani, hogy Quintus Mucius egy tökéletes rendszert hozott létre túlzásnak tűnik. Egyet kell értenünk Schmidlin,⁶⁹ illetőleg Wieacker⁷⁰ azon megállapításával, hogy valóságos dialektikus rendszert először Gaius hozott létre. Ez a megállapítás annál is inkább helytállóan tűnik mivel Quintus Mucius Scaevola nem az egész római magánjogot tárgyalja, hiszen egyetlen szót sem ejt az ő korában már jelentős szabályhalmazzá terebélyesedett praetori ediktumokról. Elfogadhatjuk Molnár Imre azon felvetését,⁷¹ miszerint Quintus Mucius rendszere csupán a római magánjog egyetlen, nem túl nagy szeletére vonatkozik, s hogy mennyire nem tekintették Quintus Mucius művét tudományos rendszernek elég arra hivatkozni, hogy jó 50 évvel később – a Quintus Mucius Scaevola műveit alaposan ismerő – Ciceró veti fel a rendszer készítésének gondolatát, mint a “ius civile” egyik feladatáént megjelölve.

7. A klasszikus korban a jogászai gondolkodásmód, illetőleg tevékenység alapvető változásokon megy keresztül. A köztársaság magisztrátusi rendszerének megtartása mellett kialakuló katonai monarchia fokozatosan bürokratizálódó államszervezete ugyanis⁷² a ius respondendi adományozásával az egyeduralom szolgálatába kívánja állítani a jogászokat, akik eddig szabad respondeáló tevékenységet folytatva, némi jogbizonytalanságot teremtettek.⁷³ A szűkebb értelemben vett respondeáló tevékenység – mivel ez teljesen kötetlen volt – nem állt összhangban a principátus érdekeivel, hiszen a princeps kizárólag magának kívánta volna fenntartani a iuris consulti respondeáló tevékenységét, amint azt Suentonius Caligulával kapcsolatban említi: “De iuris quoque consulti quasi scientiae eorum omne usum aboliturus, saepe iactavit se mehercule effecturum ne quid respondere possuunt praeter eum.” (Gaius 34.). Augustus aki még adott a köztársasági formákra, oly módon kívánta saját szekerébe fogni a iuris consulti, hogy egyeseknek közülük megadta a “ius publice respondendi”-t, anélkül, hogy a

⁶⁷ Molnár, i. m. 276. p.

⁶⁸ Schulz, i. m. 76. és köv. p.

⁶⁹ Schmidlin: Horoi, pithana und regulae. ANRW. II. 15. 106. p.

⁷⁰ Wieacker: Über das Verhältnis der römischen Fachjurisprudenz zur griechisch-hellenistische Theorie. Jura. 20. 2. 1969., 448. és köv. p.

⁷¹ Molnár, i. m. 177. p.

⁷² A rabszolgaszerző háborúk egyre ritkábbá válása eredményeként a II. századra csúcspontját elérő rabszolgákkal folytatott nagyüzemi termelés válságba jut. A rabszolgatarató rendszer bomlását a principátus kor a köztársasági formák tiszteletben tartása mellett - a princeps hatalma részben köztársasági tisztségek (néptribunusi, senatori, proconsuli) kumulálásából keletkezett - katonai monarchia kiépítésével igyekszik lassítani. Erre a válságra figyelmeztet Varro, a Kr. e. I. század végén, aki Catóval szemben a rabszolgák kiméletére hívja fel a figyelmet

⁷³ G. Dulceit - F. Schwarz - W. Waldsein: Römische Rechtsgeschichte. 6. ed. München, 1975. 215. és köv.; Kunkel, Das Wesen des ius respondendi. SZ. 66. (1946.) 456. p.

respondeáló tevékenység szabadságát megvonta volna más iuris consultitól. Erről Pomponius Enchiridiumának (Enchiridii liber singularis. Palingenesia II. 44–52.) következő fragmentumából értesülünk: “Primus divus Augustus ... constituit, ut ex auctoritate eius responderent: et ex illo tempore peti hoc pro beneficio coepit.” (D. 1.2.2.49.).

Tiberius ellentétben Augustusszal, aki csupán egyes konkrét esetekre adott privilegiomot az ő auctoritása melletti respondeálásra, Sabinusnak már nem csupán konkrét esetre nézve, hanem általában engedte meg, hogy auctoritása mellett respondeáljon. Később Hadrianus előírta, hogy azoknak a jogászoknak, akiknek ius respondendijük volt a véleménye kötelező a bíróra (iudex), amennyiben ezeknek a jogászoknak a véleménye egybehangzó, egyébként ezek közül szabadon választhat.⁷⁴

Ezzel a jogtudósok véleménye quasi jogforrássá vált. A teljes, *expressis verbis* jogforrássá minősítését a jogtudósok véleményének először Papinianusnál olvashatjuk, aki a következőket írja: “Ius autem civile est, quod ex legibus, plebiscitis, senatus consultis, decretis principum, auctoritate prudentium venit” (D. 1.1.7.pr.).

Az ily módon az államapparátus részévé vált jogászok hagyományos tevékenységei (agere, cavere, respondere) mellé egy újabb tevékenységforma az “instituire” lép. Ez a jogi oktatói tevékenység a jogászok gondolkodását egyre absztraktabb irányba vezeti, melynek mintegy lecsapódásaként jelentkezik a dialektikus jogtudomány rendszer alkotó tevékenysége, vagy ahogy Pólay fogalmaz: “a dialektikus módszer úgyszólván legjelentősebb karakterisztikuma a rendszerre való törekvés”,⁷⁵ vagyis a jogtudósok mindinkább tudományos rendszert kísérelnek meg műveikbe belevinni.⁷⁶

8. Az első jogtudós akinek a munkássága a tudományos rendszer szempontjából szót érdemel Massurius Sabinus (Kr. u. első század), aki a róla elnevezett Schola Sabiniana tanára volt. Főművét, melyet Pomponius, Paulus és Ulpianus “Ad Sabinum” készült kommentárokból lehet rekonstruálni, Schulz a tanítványoknak írt tankönyvnek;⁷⁷ ugyanakkor ezzel ellentétesen Pólay⁷⁸ civiljogi responsumgyűjteménynek nevezi. Ez utóbbi álláspontot osztja Molnár Imre is,⁷⁹ aki Lenelnek⁸⁰ a Paulus kommentárja alapján elvégzett összeállítását tartja a “legmegbízhatóbbnak”. A Lenel-féle rekonstrukció a következő rendszert feltételezi:⁸¹

- I. Testamentum – végrendelet nélküli öröklés – legatum
- II. Patria potestas – adoptio – emancipatio
- III. Traditio – vétel – stipulatio
- IV. Societas – dos – tutela
- V. Furtum – lex Aquilia – damnum infectum – iniuria
- VI. Jogalap nélküli gazdagodás – operis novis nuntiatio
- VII. Novatio – correalkötelem – kezesség – örökség-vételi stipulatio
- VIII. Rei vindicatio – tulajdonszerzés – usucapio – ajándék – telki szolgalmak – aqua pluvia

⁷⁴ Pólay Hadrianusnak ezen rescriptumát úgy értékeli, hogy “Hadrianus ezzel teszi meg az első lépést a jogtudományak a jogforrássá, s ezáltal hivatalossá minősítése útján” (i. m. 128. p.).

⁷⁵ Pólay, i. m. 139. p.

⁷⁶ Pólay, i. m. 161. p.

⁷⁷ Schulz, *Rechtswiss.* 186. p.

⁷⁸ Pólay, i. m. 139. p.

⁷⁹ Molnár, i. m. 278. p.

⁸⁰ Lenel, *Palingenesia* II. 1257. és köv.

⁸¹ A Lenel-féle összeállítás szerint (*Palingenesia* I. 1257-1292.) Sabinus eredeti műve 16 könyvből és enél is több címből állt. A kilenc részre történő felosztás csupán csoportosítás útján, az egymást követő részekből hozható össze.

IX. Fiducia – postliminium.⁸²

A fentiekkel összhangban tehát, mint azt már Muciusnál megfigyelhettük, az első részben az öröklési jogot helyezi el, mely tartalmában is majdnem megegyezik a Muciuséval.⁸³

A második rész személyi jogi kérdéseket tartalmaz, majd áttér a harmadik részben a tulajdonátszállás szabályainak ismertetésére (Traditio – Stipulatio), melyet egy rokon jellegű kötelmi kategória (vétél) közbeszúrásával szakít meg.

A negyedik részben vegyesen kötelmi (Societas), illetőleg személyi jellegű szabályok találhatók.

Az ötödik részben folytatja a kötelmi jogot, melyet egy tulajdonvédelmi eljárás (Damnum infectum) ismertetésével szakít meg. Majd tovább folytatja (6–7. rész) a kötelmi jog ismertetésével, melyet egy újabb tulajdonvédelmi keresettel szakít meg.

A nyolcadik rész tulajdonképpen az ajándékozást leszámítva tiszta dologi jogot tartalmaz.

A befejező kilencedik rész pedig ismét vegyes jellegű (kötelmi, személyi jogi) szabályokat tartalmaz.

A Schulz által elvégzett rekonstrukció nyomán, egy a pandekta rendszerrel egybevágó, négy részre tagolható rendszer különíthető el: öröklési jog, személyi jog, kötelmi jog és dologi jog. Maga Sabinus azonban semmi jelét nem adja, hogy művét négyes csoportba kívánná rendszerezni, ugyanis nem ad a fentieknek megfelelő címet egyik könyvnek sem. A Schulz-féle koherens rendszer, tehát lényegében a modern kategóriák visszavetítése,⁸⁴ melynek természetesen van némi alapja – a Lenel által javasolt részek ugyanis szintén besorolhatóak valamely kategóriába – azonban az ugyanabba a kategóriába tartozó kérdések egyrészt nem egymás mellett (kevés kivételtől eltekintve), másrészt nem egy cím alatt vannak elhelyezve.

Összefoglalva tehát elmondhatjuk, hogy Sabinus sem volt képes egy egységes tudományos rendszert létrehozni, bár az ő esetében sokkal inkább beszélhetünk tudatos rendszerre való törekvésről. Művét összehasonlítva a Quintus Mucius Scaevoláéval megállapíthatjuk, hogy Sabinusnál egyrészt az egyes kategóriákon belül több intézmény található a Quintus Muciuséhoz képest, másrészt nála már nem csupán az öröklés, a birtok és kötelmek esetében figyelhető meg tudatos rendszerezés, mint ahogy azt Quintus Muciusnál láttuk, hanem az egész mű végső soron a négy modern kategória szerint csoportosítható.

Mindezek ellenére el kell fogadnunk Pólay azon megállapítását,⁸⁵ miszerint a mű különösen a dologi jognak nevezhető részeiben (tulajdonszerzés és ajándékozás, szolgalmak, fiducia és postliminium⁸⁶) egy tárgysorozat benyomását kelti.

Újlog meg kell tehát állapítanunk – Wieacker⁸⁷ véleményével összhangban –, hogy igazi dialektikus módszer először csak Gaiusnál található. Ennek ellenére Sabinus rendszerező munkájának igen jelentős szerepe van, hiszen egyrészt sikeresen beépítette a Quintus Mucius Scaevola óta eltelt 150 év alatt felgyűlt joganyagot a saját Muciusénál

⁸² O. Lenel: Das Sabinussystem. Festschrift der Rechts- und Staatswiss. Fakultät Strassburg für R. V. Jhering. 1892.

⁸³ Schulz, Rechtswiss. 188. p.; Kaser, RRG2. 187-188. p.

⁸⁴ Molnár, i. m. 279. p.

⁸⁵ Pólay, i. m. 139. p.

⁸⁶ M. Voigt: Das Aelius- und Sabinussystem. Abhandl. der Sächs. Gesellschaft der Wissenschaften 7. 1875.; Pólay, "Publicus Mucius et Brutus ... fundaverunt ius civile". 38. és köv.

⁸⁷ F. Wieacker: Über das Verhältnis der römischen Fachjurisprudenz zur griechisch-hellenistische Theorie. Jura 20. 2. (1969.) 448. és köv.

tökéletesebb rendszerébe; másrészt alapot szolgáltatott Pomponius–Paulus–Ulpianus kommentárjaihoz.⁸⁸

9. A preklasszikus korban hatalmas fejlődést felmutató Formularjurisprudenz⁸⁹ két ága a *cavere* (Kautel-jurisprudenz) és az *in iure cavere*, vagyis a keresetformula-iurisprudencia (Klagenformularjurisprudenz) már a császár-kor első századában háttérbe szorul, s e jogászai tevékenységektől a klasszikus kor jogászaik egyre jobban eltávolodtak.⁹⁰ Ennek elsődleges oka abban keresendő, hogy “a jogászok praetor mellett működő consiliuma már a köztársaság végén megteremtette az összes lényeges formulákat ... s most már inkább e formulák finomítása, utiliter kiterjesztése lehetett csak a feladat.”⁹¹ Schulz e tendenciát a következőképpen jellemzi: “Mit der Tendenz zur bürokratischen Statsverwaltung war diese Art der Rechtsfortbildung nicht mehr erträglich, und so hat sie dann Augustus in dem geräuschlosen Stiel, den er liebte, verschwinden lassen. Er liess wohl die Jurisdiktionis-magistrate inoffiziell wissen, dass ihm diese Methode der Rechtsfortbildung nicht sympathisch sei.”

A praetor mellett működő consiliumbeli, vagy azon kívül álló jogászokra tehát a fent leírtakon kívül már csak a praetori Ediktum-szerkesztés nagy munkája (gyakorlatilag kodifikációja) várt, hiszen a praetori Ediktum – mint arra Sohm⁹² rámutat: “war ... stereotyp, unfruchtbar. Es war fertig. Was nur noch fehlte, war ihm seine letzte Gestalt zu geben und zugleich das Verhältnis der kaiserlichen Gewalt zum Edikt in rechtliche Form zu bringen.”

Ennek az “óriási mértékben felgyülemlett és megmerevedett”⁹³ praetori és aedilis curulisi ediktum-anyagnak az összeszerkesztésére elsőként Salvius Iulianus⁹⁴ (Kr. u. 130 körül) vállalkozott. Erről részben Iustinianus előtti forrásokból,⁹⁵ részben a Tanta- és Dedoken-constitutiók idevágó részeiből értesülünk, s bár az eredeti mű nem maradt fenn, Lenelnek⁹⁶ Ulpianus Ad edictum, Paulus Ad edictum, Gaius Ad edictum provinciale kommentárjai, valamint Iulianus digestaja⁹⁷ alapján elkészített rekonstrukciója nyomán alkothatunk képet róla.

A rekonstrukció nyomán megállapíthatjuk, hogy Iulianus ediktumredakciója minden korábbi kommentárnál (beleértve Mucius és Sabinus kommentárjait is) nagyobb és szélesebb joganyagot tartalmaz, melyet 45 fejezetre (cím) tagolhatunk. A 45 címbe tagolt anyagon belül azonban lehetőség nyílik bizonyos csoportosításra (rendszerezésre).

⁸⁸ A fenti remekjogászok munkái különösképpen nem mutatnak fel határozott rendszert. Egyedül Ulpianus Liber singularis című műve mutat bizonyos rendszert.

⁸⁹ Pólay, i. m. 53. p. “A preklasszikus kor *cavere*-iurisprudenciája két ágból az ügyleti- és aktus-, másrészt a keresetformuláreből tevődik össze, ... s e jogászai tevékenységgel kapcsolatos iurisprudenciát formuláre-iurisprudenciának (Formularjurisprudenz) nevezhetjük”.

⁹⁰ E tevékenység “wird jetzt in Rom. wie ausserhalb zumeist einer untergeordneten Schicht rechtskundiger Urkundenschreiber (tabelliones) überlassen”- amint azt Kaser megállapítja. Kaser, Rechtsgesch. 178. p.

⁹¹ Pólay, i. m. 118. p.

⁹² Sohm, Institutionen. 16. Ediktum. München-Leipzig, 1919. 99. p.

⁹³ Molnár, 279. p.

⁹⁴ Kaser, RRG2. 148. p.

⁹⁵ E. Bund: Salvius Iulianus Leben und Werk. ANRW. II. 15. 408. p.; Guarino (Storia del diritto romano. 6. Ediktum. Napoli. 1981. és Legis actio formazione dell’Edictum perpetuum. ANRW. II. 13.) vitatja ugyan, hogy az Ediktum redakció S. Iulianustól származik, Bund azonban meggyőzően látszik bizonyítani ezt a tényt (i. m. 442. és köv. p.).

⁹⁶ O. Lenel, Das Edictum perpetuum.

⁹⁷ Ez a mű egyébként az Ediktum-rendszert követi.

Schulz⁹⁸ akárcsak Mucius, illetőleg Sabinus esetében itt is négy kategóriát állít fel, azaz négy részre osztja az anyagot. Ennek megfelelően az első csoportba kerültek a peres eljárással kapcsolatos szabályok; a második csoportba családjogi, öröklési jogi, tulajdonvédelmi, rabszolga-felszabadítási anyagrészek; a harmadik csoportba újólág peres eljárásra vonatkozó szabályok; míg a negyedik csoportba a praetor peren kívüli jogsegélyei kerültek.

Pólay⁹⁹ a Lenel-féle redakció alapján 5 részből álló rendszert feltételez, mely a következő képet mutatja:

- I. A iurisdictióról és a peres eljárásról általában;
- II. Vegyes rész, mely a legkülönbözőbb témákat, így a iudicium, que in bonis sunt, res uxoria, tutela, furtum, ius patronatusról szóló témákat öleli fel;
- III. Öröklési jog (bonorum possessio, testamentum, legatum), majd tulajdonvédelemmel folytatódik (operis novi nuntiatio, damnum infectum, actio aquae pluviae arcendae), végül vegyes jellegű egyéb kérdéseket tárgyal az iniuriával bezárólag;
- IV. Ismét vegyes jellegű rész, mely többek közt tárgyalja a res iudicatát, majd confessusról szól, ezután egyebek közt a possessióval kapcsolatos kérdésekről, bonorum emptorról ír;
- V. A praetor peren kívüli jogsegélyeit (interdicta, stipulationes praetoriae), illetőleg az exceptiót, mint az alperesnek nyújtott peres jogsegélyt tárgyalja. Függeléként szól az aedilis curulis Ediktumáról.”

L. Lenel¹⁰⁰ a Pólay által javasolt II. részt újabb két alosztályra bontja, így nála az első rész a iurisdictióval kezdődik, a második rész A., pontja a iudiciumokkal; míg B., pontja az örökléssel; a harmadik rész a res iudicatával, a negyedik rész az interdictumokkal foglalkozik. A második rész kétfelé bontásának oka,¹⁰¹ hogy míg az A. alpont a közönséges, addig a B. alpont a gyorsított jogsegélyeket (schleunig Rechtshilfe) tartalmazza.

Molnár Imre¹⁰² az előbbiektől eltérő legalább 7 kategóriát feltételező csoportosítást tart szükségesnek, “ahol a közel azonos kategóriák besorolhatók, illetőleg elkülöníthetők”. Ennek megfelelően:

Első csoport (1–10. cím). Peres és vegyes rész, ahol megtalálható többek közt például a metus-causa-dolus malus, mely kötelmi jogi téma, de a praetor keresetjogi gondolkodása alapján a peres eljáráshoz is tagolható.

Második csoport. (11–19. cím). Dologi-kötelmi rész, mely tartalmazza a receptumok, actio Publiciana (tulajdon-védelem), rei vindicatio, szavatossági keresetek, állatkárok, lex Aquilia mellett majdnem a teljes szerződési rendszert.

Harmadik csoport. (22–24. cím). Családjogi és vegyes rész, melyben többek közt a házasság, gyámság, lopás, ius patronatus szabályait nyújtja.

Negyedik csoport. (25–27. cím). Öröklési jogi (végrendelet, törvényes öröklés, legatum) témát tartalmazza.

Ötödik csoport. (28–35. cím). Teljesen vegyes rész, mely a tulajdonvédelem speciális eseteit, a rabszolga-felszabadítás, iniuria anyagát adja.

⁹⁸ Schulz, Rechtswiss. 175-176. p.

⁹⁹ Pólay, i. m. 140. p.

¹⁰⁰ L. Lenel, Edictum perpetuum 3. ed. XVI-XXIV.; Schulz, i. m. 175-176. p.

¹⁰¹ Pólay, i. m. 140. p. lbj.

¹⁰² Molnár, i. m. 279. és köv. p.

Hatodik csoport. (32–42. cím). A peres eljárást, ezen belül a peres eljárás általános szabályait (például *res iudicata*) és a különböző speciális kereseteket tárgyalja.

Hetedik csoport. (43–45. cím). Vegyesen tartalmaz az *interdictumokról*, az *exceptióról* – mint a praetori Ediktum rendkívüli része –, valamint a stipulációra vonatkozó szabályokat.

A különböző csoportosítások (rendszeresítések) közös eredőjeként megállapíthatjuk, hogy bár tudatos rendszerre való törekvés nem fedezhető fel a műben, mégis bizonyos rendszer megállapítható az *Edictum perpetuum*-ban, hiszen bármelyik csoportosítást is fogadjuk is el, a peres-, illetőleg peren kívüli eljárás, továbbá az öröklés és tulajdonvédelem anyaga tekintetében – tiszta csoportot jelent akárhogy is csoportosítjuk az öröklési jog, mely már Muciusnál és Sabinusnál is elkülönült, továbbá az egymást váltogató dologi és kötelmi jogi rész – “éppoly csomósodási pontokat észlelhetünk benne, mint a Quintus Mucius, illetőleg Sabinus-rendszerben.”¹⁰³

Egyébként az összeállítás alapjellemvonása, hogy az anyag egészen végigvonul a praetorra oly jellemző perjogi gondolkodásmód. Ez a peres eljárás mintegy keretbe foglalja az egész művet, hiszen az erre vonatkozó szabályok igen terjedelmesen sok fejezetet felölelve a mű elején és végén vannak elhelyezve, illetőleg tárgyalva. A mű végén levő szabályok peres eljárás jellegét az is igazolja, hogy az *interdictumoknál* a legszélesebb peres anyagot adja, valamint itt található az *exceptio* is, mely természetesen nem peren kívüli jogsegély (már csak azért sem nevezhető az utolsó csoport tisztán a praetor peren kívüli jogsegélyének).

Bár az *Edictum perpetuum* esetében tudatos, zárt tudományos rendszerről nem beszélhetünk, mindazonáltal jelentőségét nem szabad alábecsülnünk, hiszen egyrészt ez az első olyan mű, mely a praetori ediktumoknak a hosszú idő alatt felhalmozódott óriási anyagát – a klasszikus korban kialakulóban lévő elveknek nagyban megfelelő módon rendezetten sikerült bemutatnia, s ezáltal megtette az utolsó lépést az *Institutio*-rendszer felé vezető úton. Másrészt az Ediktum-szerkesztés munkamódszere a jogászok új gondolkodásmódjának azon irányát zárja le, melyben megjelenik az absztrakcióra való törekvés azáltal, hogy a már ediktumként meglévő formulából kiemelték a “normatív részt, s hagyták a formulát a maga egyszerűségében,¹⁰⁴ amely azonban a normatív szabály figyelembevételével volt alkalmazandó”¹⁰⁵

Összefoglalva tehát, bár Iulianus Ediktum redakciója különös rendszert nem mutat fel, de ezt a praetori anyag teljesen rendszertelen halmaza nem is tette lehetővé. Az *Edictum perpetuum* olyan nagy és eddig feldolgozatlan anyagot redaktál, hogy már azt is figyelemreméltó teljesítményként kell értékelnünk, hogy Iulianus képes volt a kialakulóban levő elveknek megfelelően és az eddig elért rendszerek mintájára (Mucius-, Sabinus-rendszer) összeszerkeszteni az Ediktum anyagát, mely önmagában S. Iulianust a klasszikus kor egyik legkiemelkedőbb jogtudósává avatta.

10. A klasszikus korban megjelenő önálló jogász tevékenység a “*docere-instituere*” minőségileg változtatja meg a preklasszikus korszakban, sőt még ezt megelő-

¹⁰³ Pólay, i. m. 140. p.; Molnár, i. m. 280. p.

¹⁰⁴ Az irodalomban vitatott, hogy S. Iulianus előtt nem volt-e két külön ediktum: egy normatív és egy formuláris. *Wlassak* (Edikt und Klagenformel. Jena, 1882. 25. p.) régebbi írókra (Revaddus, Heinecius, Labatut) is támaszkodva ezt a nézetet vallja, nemkülönben Th. Kipp (*Geschichte der Quellen des römischen Rechts*. Leipzig, 1919. 57. p.), míg Ph. E. Huschke (*Das Recht der publicianischen Klage*. Stuttgart, 1874. 5. p.) szerint a normatív szabály és formula S. Iulianus előtt is egymás mellett szerepelt. Lásd még: Pólay Elemér: A praetor szerepe a római magánjog fejlődésében. Miskolc, 1944. 150. és köv. p.

¹⁰⁵ Pólay, i. m. 120. p.

ző időszakban is létező jogi oktatást.¹⁰⁶ Ez a minőségi változás abban mutatkozik (amely a klasszikus kor három jelentős jogásznál észlelhető először¹⁰⁷), hogy ezen jogtudósok “már kifejezetten tankönyveket írtak kizárólag oktatás céljára, s ezzel nem csak a docere, de elsősorban az instituere-tevékenységet gyakorolták”.¹⁰⁸

A jogot tanulni szándékozók számára tehát a Kr. u. 2. századtól egyes jogászok *institutio* jellegű oktatási anyagokat állítanak össze, melynek következtében kialakul a római magánjog, s az ezt követő kontinentális magánjog alapjává váló ún. *Institutio-rendszer*.¹⁰⁹

Közelebről vizsgálva, az *instituere* (*docere*) jogászai tevékenység termékeként megjelenő *Institutio*-könyvek közös sajátosságokat mutatnak fel, melyek az alábbiakban összegezhetők:¹¹⁰

- minden *Institutio*-könyvben felfedezhető egy határozott elméleti jellegű rendszer, mely didaktikai célokat követve a jogból, mint alapfogalomból kiindulva igyekszik a jogrendszer alapjait, közelebről a magánjog alapintézményeit bemutatni;¹¹¹

- az alapvetően oktatási célokat szolgáló rendszer megalkotásán kívül egy másik sajátossága e tankönyveknek a jog fogalmával való foglalkozás. A jog fogalmának meghatározása pedig már nagyfokú absztrakciót feltételez, melynek módszere a jognak *partitio* útján való meghatározásában áll (a jogforrások – amelyekből a római jog adódik – felsorolása);¹¹²

- a jog fogalmának – mint pozitív, vagy filozófiai kategóriának – a meghatározásán túl absztrakció, illetőleg absztrakcióra való törekvés mutatható ki egyes általános fogalmak meghatározása esetében is;¹¹³

- ugyancsak jellemző közös vonása az *Institutio*-könyveknek, hogy egy-egy jogintézménynek elvi jelentőségű meghatározását adja;¹¹⁴

- végezetül megállapítható, hogy az *institutio*s munkákat nagymértékben jellemzi a történelmi szemlélet, ami persze nem jelent egyet azzal, hogy az *Institutio*-könyvek egyben jogtörténeti munkák lennének (annál is inkább mivel ez határozott formában csupán Gaiusnál és Pomponiusnál jelentkezik) inkább nevezhetjük ezeket a megjegyzéseket jogtörténeti jellegű anekdotáknak.¹¹⁵

A fenti sajátosságokból levonható az a következtetés, hogy a klasszikus korban – mint Liebs mondja¹¹⁶ – “*Instituere* bezeichnete ... den theoretischen Unterricht”, s ezáltal

¹⁰⁶ Ismert tény, hogy jogi oktatással foglalkoztak Sextus Aelius és P. Aelius, valamint L. Atilius (Pomponius, D. 1.2.2.38.), akárcsak Quintus Mucius Scaevola (D. 1.2.2.41.).

¹⁰⁷ *Institutio*kat írtak még: Paulus (Palingenesia. I. m. 1114-1115.), Ulpianus (Palingenesia. II. 926-930.) és a provinciái jogásznak tekinthető Callistratus (Palingenesia. I. m. 97. és Liebs, Röm. Provinzialjurisprudenz ANRW II. 13. 310. és köv.).

¹⁰⁸ Pólay, i. m. 148. és köv.

¹⁰⁹ Sarkady, i. m. 13. és köv.

¹¹⁰ Pólay, i. m. 152. p.

¹¹¹ Az „*Omne ius autem...*” igazi tankönyvbevezetés annak rendszere tekintetében, oktató stílusban

¹¹² Amint azt Gaiusnál láttuk (I.1.8.), vagy Ulpianusnak a *ius naturale* és *ius gentium* definíciója mellett a *ius publicum* és *ius privatum* meghatározása.

¹¹³ Példaként álljon Ulpianusnak a joghatásokról szóló meghatározása: „*Totum autem ius consistit aut in acquirendo, aut in conservando, aut in minuendo*” (D.1.3.41.), ill. Marcianusnak a dolgok *ius naturale* alapján megalkotott elméleti osztályozása: „*Quaedam naturali iure communia sunt omnium, quaedam universitatis, quaedam nullius, pleraque singulorum* (D.1.8.2.pr.).

¹¹⁴ Pl. Florentinus *Institutio*iban a következőket találjuk: „*Sponsalia sunt mentio et repromissio nuptiarum futurarum*” (D.23.1.1.), vagy Marcianusnak az *ingenuus* definícióját: „*Ingenui sunt, qui ex matre libera nati sunt*” (D.1.5.5.2.).

¹¹⁵ Lásd a *legis actio*-kategória Gaiusnál, vagy a jogtudomány történetét Pomponiusnál.

¹¹⁶ Liebs: *Rechtsschulen*. ANRW II. 15. 224. p.

tal a jogtudomány tovább lépett az absztrakcióban a Regular- és Definiziojurisprudenz, vagy Rechtswissenschaft keretein.¹¹⁷ Az instituere szóval jelölt jogász tevékenység tehát “a római jog klasszikus korában elért legmagasabb fejlődési foka a jogász absztrakt, sőt néha történeti jellegű gondolkodásmódnak.”¹¹⁸

Amint az a fentiekből kitűnik a klasszikus korszak, s ezen belül e korszakra jellemző docere-instituere tevékenység gyökeres változást hozott a tudományos rendszerre való törekvések tekintetében azáltal, hogy először a római jogtudomány történetében a jogtudósok tudatosan próbálják a jog fogalmából kiindulva, az egyes jogintézmények rendszerezett, precíz meghatározását nyújtani, s tenni mindezt anélkül, hogy egy pandektista értelemben vett Begriffspyramide-t építenének ki.

Éppen ezért a különböző korszakokban jelentkező rendszerre való törekvések vizsgálatánál ez a korszak különös jelentőséggel bír, mivel az ez időszakban megjelenő Institutiorendszerek – elsősorban a Gaius-féle Institutiorendszer – olyan nagy hatással voltak a magánjogi rendszerek későbbi fejlődésére, hogy joggal mondhatta Brósz¹¹⁹ azt, hogy “maig is ezt használjuk”.

A cavere–agere–respondere hármastól melletti a principátus idején megjelenő önálló jogász tevékenység a “docere–instituere”-tevékenység – mint már említettük – elsősorban a klasszikus kor három jelentős jogászával (Florentinus, Gaius, Marcianus) észlelhető először. E három jogászával Schulz¹²⁰ a következőket állapítja meg: “Es gibt jetzt Juristen, die nicht nur kein Amt bekleiden, sondern die auch nicht mehr als Respondenten tätig sind: sie sind nur noch Lehrer und Schriftsteller. Man darf hier von einer akademischen Gruppe sprechen.”. Azonban ha figyelembe vesszük e három jogászával ránk maradt adatokat, Schulz álláspontját elhamarkodott szemlélet követelményének tekinthetjük,¹²¹ ugyanis a tisztán instituáló tevékenység – Schulz megállapításával ellentétben – csupán Florentinusnál látszik igazolhatónak, miután más műve mint Institutiói nem maradtak ránk.

Florentinus a Kr. u. 2. század második felében írta a 12 könyvből álló Institutióját,¹²² mely szintén csak feltételezés, hiszen a mű teljes egészében nem maradt fenn. Florentinus alkotásáról képet Lenel összeállítása alapján alkothatunk, aki 41 töredéket állított össze (Palíngenesia 171. és köv.). Ezen töredékek alapján – bár a teljes műhöz képest Lenel összeállításából több könyv hiányzik – megállapítható, hogy rendszerét tekintve a már korábban kialakult sémát követve – igaz más sorrendben – az alábbi rendszerezés feltételezhető:

- Első könyv. A jog fogalma.
- Személyi rész (1–5. könyv). Családjog és gyámság.
- A dolgokról (6. könyv). Tulajdonszerzés.
- A kötelekről (7–8. könyv).
- A személyi jogállás (9. könyv).
- Az öröklési jog (10–11. könyv).¹²³

¹¹⁷ P. Stein: *Regulae iuris* - from Juristic Rules továbbá Legal Maxims. Edinburgh, 1966. 74. p.; Krüger, i. m. 141. p.; Schulz, i. m. 209. p.

¹¹⁸ Pólay, i. m. 156. p.

¹¹⁹ Brósz, Gaius. 6. p.

¹²⁰ Schulz, i. m. 127. p.

¹²¹ Pólay, i. m. 149. és köv. p.

¹²² Krüger, i. m. 215. p.

¹²³ Molnár, i. m. 280. p.

Új elemként Florentinus a bevezetőben a jogról és az igazságosságról ír “De iustitia et iure” cím alatt, mely az Institutio-könyvek sajátos vonása. A már Muciusnál elkülönült öröklési részt – ellentétben az eddigi gyakorlattal – az elejéről a végére teszi, s szintén a végén tárgyalja (a kötelmek és az öröklés közé ékelve) a személy jogállásáról szóló részt “De statu hominu” cím alatt.

Marcianus – a Florentinuséhoz igen hasonló rendszerben tárgyalja az általa bemutatni kívánt joganyagot. Bevezetésként szintén a jogról (“De iure” cím alatt) ír, ezt követően a személyi jog (személyi status, felszabadítás, házasság, gyámság), majd a dolgok (osztályozás, tulajdonszerzés) bemutatására kerül sor. Ezen a ponton eltér Florentinus rendszerétől, mivel előbb az öröklésről, majd végezetül az egyes delictumokról és crimenekről ír.

Ulpianus,¹²⁴ Paulus,¹²⁵ illetve Callistratus¹²⁶ Institutióiról, s főleg azok rendszeréről nem alkothatunk egységes képet, mivel olyan erősen töredékes formában maradt ránk, ezzel ellentétben Gaius Institutiói szinte teljes egészében – töredékmentes formában – ránk maradt a Kodex Veronensis közvetítésével.¹²⁷ Ennek következtében Gaius Institutióiból egy teljes rendszer képe tárul elénk, mely egyrészt előzmények nélküli a római jogtudományban,¹²⁸ másrészt hatását tekintve meghatározónak mondható az ezt követő jogrendszerek fejlődésére. Persze ez nem jelenti azt, hogy a Gaius-féle Institutiorendszerben bizonyos hiányosságok ne volnának észlelhetők (például a reál-szerződések közül csupán a mutumot tárgyalja), de joggal állíthatja Pólay,¹²⁹ hogy “Gaius Institutiorendszere látszik a legtökéletesebbnek, miután a jogról és a jogforrásokról szóló általános bevezetés után a personae és res keretében (azt két alcsoportra osztva) az anyagi, majd az actiok keretében az alaki jogot adja (ha nem is a maga teljességében).”.

Jogtörténeti jelentőségére tekintettel indokoltnak tűnik a Gaius-féle Institutiorendszert részletesen megvizsgálni, éppen ezért ezzel a témával egy külön tanulmány keretei közt láttam szükségesnek sort keríteni.¹³⁰ Így ezen a helyen csupán vázlatzerűen kerül bemutatásra Gaius rendszere, mely a következő képet mutatja:

1. Személyekről

1. Bevezető rendelkezések (a jog fogalma és rendszer; a jogforrások)
2. Az emberek jogállása
 - a) A szabadokra és rabszolgákra vonatkozó rendelkezések
 - b) A hatalomalattiak jogállása
 - c) A házasságra vonatkozó szabályok
 - d) A hatalom alatti jogállapot megszüntetése

¹²⁴ Ulpianus bevezetőként a “De iustitia et iure”-ről, majd a ius naturale, ius gentium és ius civile-ről szól; ezt a személyi jog követi, majd a dolgokról, szolgalmakról, az öröklésről és végezetül az interdictionokról szól.

¹²⁵ Paulus Institutióiból csupán négy titulus ismert: De possessionibus, De ser-vitutibus, De obligationibus és De dotibus.

¹²⁶ Callistratus Institutióinak fennmaradt titulusai: De adoptionibus, De rerum divisione, De adquirendo rerum dominio, De obligationibus.

¹²⁷ Sarkady, i. m. 8. és köv.; Lásd még: A. E. Loewe, Illetőleg Codice Veronesendi Gaius (Atti Verona I. Milano, 1953. 53. p.)

¹²⁸ C. Scherillo (Adnotationes Gaianae II. - Gaio e Nerazio. Antologia giuridica romanistica ed antiquaria I. Milano, 1968. 81. p.) úgy véli, hogy Neratius “Regularum libri XV.” lehetett az összekötő kapocs a Sabinus-, esetleg Cassius- és a Gaius-féle Institutiorendszer között. Ennek megindokolására a Palingenesia I. 774-775. alatt közölt fragmentumot hozza fel.

¹²⁹ Pólay, i. m. 153. p.

¹³⁰ Sarkady, i. m. 13. és köv. p.

e) Gyámság és gondnokság

II. A dolgokról

1. A dolgok felosztása és osztályozása

2. A tulajdonszerzés formái – eredeti, származékos

a) A tulajdonról

b) A birtokról és elbirtoklásról

c) A haszonélvezet és a szolgalmak

3. Az öröklési jog

a) A végrendeleti öröklés – végrendelet fajtái, öröklési alapfogalmak

b) Hagyomány és hitbizomány

c) Törvényes öröklés ius civile és ius praetorium szerint

4. A kötelmekről

a) Kötelmek szerződésekből

– A reál szerződések

– A szóbeli szerződések

– Az írásbeli szerződések

– A konszezuális szerződések

b) A kötelmek megszűnése

c) Deliktumokból származó kötelmek

– furtum

– vi bonorum reptorum

– damnum iniuria datum

– iniuria

III. A keresetekről

1. A keresetekről általában

2. A legis actios eljárás

3. A formuláris eljárás

4. Az Interdiktumok.¹³¹

Gaius rendszerét tekintve megállapíthatjuk, hogy bár joggal feltételezhető, hogy Gaius alaposan ismerte egyrészt a civiljog és praetori Ediktum rendjét, másrészt elődeinek munkáit; ennek ellenére “azokat csak részben követve – a rendszert illetően – teljesen újat és tökéleteset adott”,¹³² mely alapjává vált a későbbi iustinianusi, illetőleg az ezt követő kontinentális magánjogi rendszereknek. Gaius gondolkodásmódját érzékletesen szemlélteti Zimmerman¹³³ aki a következőket írja: “(Gaius) Looking at the civil law as a whole and trying to identify the constituent elements of which it was formed, he superimposed upon the traditional contents of the civil law (that is, on the material dealt with by Mucius and Sabinus, which in turn was mainly that covered by the XII. Tables) a subdivision into persons and things; and as he added a book dealing with actions, he arrived at a tripartite subdivision: Omne autem ius quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad responsum, vel ad actiones.”¹³⁴

¹³¹ Lásd: *Molnár* Imre: A Gaius-féle Institutiorendszer (A Degré Alajos Emlék-könyvből); *Sarkady* Zsolt, i. m. 19. p.

¹³² *Molnár*, i. m. 281. p.

¹³³ *Zimmerman*: The Law of Obligations. 25. p.

¹³⁴ Gaius, I. 8.; Lásd: *Stein*, Studies Thomas, 154.; *Jolowicz*: Roman Foundations, 61.; Buckland - Stein, 56. szerint Gaius áttért a “divisio”-ról (dividing the material merely into categories) a “partitio”-ra (breaking it down into its constituent elements). Lásd még: D. *Nörr*, Divisio und Partitio (1972.).

Vagyis Gaius tudatosan tagolja három részre az általa tárgyalt joganyagot, mivel "ez felel meg a valóságnak". Ezzel a híres Institutiorendszer megalkotásával, ez a felosztás a későbbi magánjogi struktúrák origójává vált, melyből levezethető minden későbbi rendszerező elv, s mely már magában hordozta és meghatározta a jog fejlődésének irányát. Elégséges ha arra utalunk, hogy a *res corporales* és a *res incorporales* megalkotásával megnyitotta az utat a dologi jog és a kötelmi jog különválasztása előtt.¹³⁵ Ezzel az Institutiorendszerrel tulajdonképpen megtörtént a jog máig is érvényes rendszerezése, melyet bár a későbbi korok csiszoltak, fejlesztettek, de alapjaiban meg nem változtattak.

Ugyanakkor ez időtől számíthatjuk a tudományos (oktatási) rendszer, illetőleg az élő jog rendszerének különválását, különösen a *Digesta* megalkotását követően, mely bár nem gyakorolt olyan hatást a modern Európa jogára, mégis a iustinianusi kodifikáció egyik kiemelkedő alkotása volt.

11. A *Digesta*-rendszer mint azt már említettük az élő jogot tartalmazza, melynek már csak azért is óriási a jelentősége, mivel a XII táblás törvény óta az élő civiljog kodifikációjára nem került sor. E kodifikáció a császári bürokrácia azon törekvésének eredménye, mely a *respondeáló* jogász tevékenységet *rescriptum* alkotó tevékenységgé változtatta,¹³⁶ melynek eredményeként, kazuisztikus volta ellenére ez a tevékenység egyrészt az absztrakció felé mutató, másrészt a jogbizonytalanságot szolgáló stabilizációs, illetőleg egységesítő jogtudomány létrejöttét eredményezte.¹³⁷ A stabilizációs jogtudomány pedig a kódexszerkesztés, illetőleg a jogtudósok írásainak rendszerezése által kívánta a jogbizonytalanságot csökkenteni.¹³⁸ Ennek a törekvésnek lesz az eredménye az ún. *Digesta*-rendszer, amely lényegében már a Kr. u. 2. századot, Celsus és Iulianus működését követően kialakult. El kell fogadnunk Pólay azon felvetését, miszerint "a kodifikáció nem máról holnapra ment végbe, hanem egy igen hosszú folyamat eredménye", melynek végállomása az 50 könyvből, s ezen belül 7 részből álló *Digesta* megalkotása volt.

A *Digesta* lényegében két egységre tagolható: az első egység a praetori (aedilisi) Ediktum rendszerét követi, a második egység pedig a törvényeket, *Senatus Consultum*-okat és császári *constitutiókat* mutatja be.¹³⁹

A *Digesta* szerkezete a következő képet mutatja:

- 1. könyv. Általános jellegű szabályok
- 2–5. könyv. Perjog
- 6–10. könyv. Dolgozról
- 11–22. könyv. Kötelelem
- 23–27. könyv. Személyek
- 28–38. könyv. Öröklés
- 39–41. könyv. Vegyes (rabszolga felszabadítás, speciális tulajdonvédelmek)

¹³⁵ *Zimmerman*, i. m. 26. p. ... "he adopts a distinction between corporeal and incorporeal thing, incorporeal being "(res) que tangi non possunt, qualia sunt ea quae iure consistunt, sicut hereditas, ... obligationes quoquo modo contractae".

¹³⁶ Lásd: Pólay, i. m. 168. és köv. p.

¹³⁷ Pólay, i. m. 174. és köv. p.

¹³⁸ Az egységesítő jogtudomány kérdése az irodalomban viták keresztútjába került, elsősorban a vulgárjogi gondolkodásmód kialakulása következtében. *Schulz* ezt a törekvést (i. m. 368. és köv.) egyszerű "Simplifizierungstendenz"-nek nevezi. Pólay ezzel vitatkozó álláspontot képviselve az egységesítő gondolkodásmódot nem tekinti "szimplifikációnak", hanem a jogbizonytalanságot felszámolni igyekvő olyan törekvésnek, melynek központi célja, hogy a "tartalmilag azonos intézmények kettősségét, vagy hármasságát felszámolja". (i. m. 180. p.)

¹³⁹ *Lenel*, *Palengenesis* II. 1255. p. és *Schulz*, *Rechtswiss.* 285. p.

– 42–48. könyv. Vegyes (peres eljárás, köz- és magán delictumok)

– 49–50. könyv. Vegyes (regulák, illetőleg definíciók).¹⁴⁰

Az első rész (prota) keretében található többek közt a jog fogalmát, az emberek jogállását, a dolgok felosztását, továbbá a közigazgatási jellegű jogot bemutató szabályok. Megállapítható tehát, hogy Gaius Institúcióival összevetve sokkal terjedelmesebb az általános rész, mely szinte mindent tartalmaz amit a későbbi rendszerek is tartalmaznak, éppen ezért joggal állítható, hogy a Digesta “általános része” hatással lehetett (sokkal inkább mint az Institutio) a későbbi rendszerek, így a pandektisztika “általános részére”.

A Digesta rendszerével kapcsolatban meg kell említeni, hogy az egyes fejezeteken belül a belső sorrend nem olyan pontos mint azt az Institutio esetében láttuk, de ezt egy ilyen hatalmas joganyag esetében nem is várhatjuk el.

A iustinianusi kodifikációt végzőkről megállapítható, hogy nem egyszerű összeállítói voltak a hosszú idő alatt felgyülemlett jogtudósok munkáinak, hanem éppoly tudósok, mint a klasszikus kor tudósai, és nem egy esetben a régi szerzők neve alatt új intézményeket alkottak.¹⁴¹

Mindezzel együtt a Digesta erősen kazuisztikus felépítésű (tulajdonképpen jogesetek halmaza), mely kevés absztrakt szabályt tartalmaz. Összevetve az Institúcióval megállapítható, hogy a Digesta rendszere nem egyéb mint a több évszázad alatt létrejött tételes joganyagnak a már kialakult sorrend szerinti összeszerkesztése,¹⁴² míg az Institutio a jog fogalmából kiindulva absztrakt módon létrehozott zárt, tökéletességre törekvő rendszer. A két rendszer együttesen nyújtja a római magánjog egészét, mely alapot szolgáltatott a modern kontinentális magánjogi rendszerek felépítéséhez.

III.

1. A Digesta-, illetőleg Institutiorendszer létrejöttét követő “zavaros évszázadok folyamán” a kodifikáció eredményei szinte feledésbe merülnek, nem utolsó sorban a vulgárjog, s az ennek hatására megjelenő vulgárjogi gondolkodásmód kialakulásának köszönhetően. A vulgárjog létrejöttének gyökereit vizsgálva Wieacker¹⁴³ ezt két okra vezeti vissza. Az egyik oka a vulgárjog kialakulásának abban keresendő, hogy a virágzó rabszolgatartó rendszer differenciált árucseréjének hatására létrejövő klasszikus jogtudomány által kialakított jogászai technikák túl komplexnek bizonyultak a 4. századtól egyre rohamosabban hanyatló társadalmi viszonyoknak, s ennek következtében leegyszerűsödő árucseréviszonyoknak, melynek természetszerű következménye a jogtudomány szimplifikációjához vezetett. A vulgárjog létjogosultságának másik oka abban keresendő, hogy “a kifinomult jogászai gondolkodásmód azokban a provinciákban ahol az árucseré szinte már eredetileg is alatta állott a rómainak, ... (Gallia, Hispánia, Britannia stb.) sohasem nyert alkalmazást, mert a provinciái jogászok ... egyszerűbb gondolkodási formákkal dolgoztak.”¹⁴⁴

¹⁴⁰ Molnár, i. m. 183. p.

¹⁴¹ Ilyen új intézmény például: a “conceptus iam pro nato habetur” elv megalkotása; a vidua inops özvegyi joga; a közvégrendelet két formája stb.

¹⁴² Molnár, i. m. 283. p.

¹⁴³ Wieacker, :Vulgarismus und Klassizismus im Recht Spätantike. Vom. röm. Recht. 222. és köv.; Lásd még: E. Lévy, West Roman Law. Law of Property. Philadelphia, 1951.; illetőleg Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationen-recht. Weimar, 1956., valamint Westöstliches Vulgarrecht und Justinian. SZ 76. (1959.).

¹⁴⁴ Pólay, i. m. 176. p.

Mint azt Wieacker megállapítja e két jelenség az 5. századtól összekapcsolódik, s kialakul belőle a vulgárjog, mely a nyugati birodalomban általánossá válva a keletre is átsugárzik.¹⁴⁵ A vulgárjog hatására a hatalmas klasszikus irodalmat erőteljesen rövidítik, összevonják és “epitomae”-t készítenek belőle.¹⁴⁶

Hogy formai-rendszertani szempontból a római jogtudomány által elért eredmények nem kerültek a feledés homályába, elsősorban a bolognai glossator-iskola létrejöttének köszönhető. A glossator és postglossator korszakra az jellemző, hogy “lényegében változatlanul elfogadja azt a rendszert, amely a rendelkezésükre álló iustinianusi törvénykönyvből kitűnt”.¹⁴⁷

A iustinianusi kodifikációhoz való visszatérést elsősorban a római birodalom utáni nosztalgia felerősödésében kell keresni, továbbá abban, hogy a Iustinianusi Institutio a maga korában sem volt anakronizmus,¹⁴⁸ mivel a nagyobb városokban (Alexandria, Tyros, Damaskos, Antiochia, Ephesos, Smyrna, Bizánc, stb.) az árucserre és pénzgazdálkodás továbbra is virágzik, továbbá a jogászok továbbra is a latin nyelvet ismerik és használják.

Lényegében tehát – mint ahogy Molnár Imre megjegyzi – a törvénykönyv átmen-tésére az első lépést a glossatorok tették meg,¹⁴⁹ akik a törvénykönyvek sorai közé, vagy mellé írtak magyarázó jegyzeteket, majd ezeket a jegyzeteket összegyűjtötték. A glossatorok jogi technikája közé a “questio” felvetése és megoldása tartozott, amely önálló rendszeralkotást még nem vet fel, csupán skolasztikus feldolgozását jelentette a hatalmas joganyagnak. A glossatorok azonban már a Iustinianusi kodifikáció idején felmerült azon felvetést¹⁵⁰ erősítik tovább miszerint az obligatiókat nem a dolgok keretében az öröklés után,¹⁵¹ hanem ennek rendszerbeli helyét megváltoztatva a dolgok után, közvetlenül az actiókat megelőzően kellene elhelyezni. Ennek megfelelően a Glossa Ordinaria¹⁵² az obligatiókról a következőket írja: “... dictum est supra de personis li. I.m., de rebus in secundo et tertio usque huc; nunc de actionibus debet dicere ... sed quia obligatio mater est actionis, ideo praemittitur des his obligationibus”. Ez a kis változtatás az első lépése annak a fejlődésnek, mely a pandekta-rendszer XVIII–XIX. századi egyértelmű érvényre jutásával a vagyonjog hármastagozódásához (dologi-kötelmi-öröklési) vezet, ami ugyanakkor nem jelentette a rendszer megváltoztatását, melyhez ebben a korban feltétlenül ragaszkodtak.

A glossatorok munkáit felhasználva igyekeztek “a törvénykönyveket a gyakorlati élethez alakítani”¹⁵³ a kommentátorok, akiknek munkái Európa szerte elterjedtek, s igen

¹⁴⁵ E gondolkodásmód eredményeként például: “Diese Denkart sondert voneinander z. B. Eigentum und Besitz, die die Meisterjuristen so scharf getrennt hatten, nicht ab und separiert nicht die Eigentumstradition von der hinter ihr erscheinenden iusta causa traditionis, in erste Linie vom Kauf, sondern sie sieht diese z. B. in einem gegebenen Fall im Kauf sich verkörpern.”, amint azt Pólay megállapítja (i. m. 176. p.).

¹⁴⁶ Schulz ezt “Simplifizierungstendenz”-nek nevezi, s utal arra, hogy II. Thodosius a “copia imensa librorum”-ra (Nov. Th. 1.1.) panaszkodva rámutat, hogy Gaius Institutiói, valamint az Epitomae Ulpiani a jogtudomány legfőbb hordozói (i. m. 368. és köv.).

¹⁴⁷ Világhy, i. m. 459. p.

¹⁴⁸ Szeihlo: Magánjog és papyrológia. Miskolc, 1925. 3-4. p.

¹⁴⁹ Molnár, i. m. 284. p.; Lásd még: L. Wenger: Die Quellen des römischen Recht. Wien, 1953. 96. és köv. p.; F. Wieacker: Vom römischen Recht. Stuttgart, 1961. 291. és köv. p.

¹⁵⁰ Az Institutiók egyik szerkesztője Theophilus bizánci jogtanár az obligatiókat nem a dolgok jogába, sokkal inkább az actiók körébe tartozónak tekintette, mivel - mint ahogy azt az Institutiohoz írt parafrázisában kifejti az obligatiók az actiók szülőanyjai.

¹⁵¹ Lásd: Institutio, De rebus incorporales (2,2.).

¹⁵² Glossa Ordinaria, Institutio 3. könyv. 13. cím. Vö.: Affolter: Das römische Institutionen-system. Berlin, 1897.

¹⁵³ Molnár, i. m. 284. p.

jelentős hatással voltak – elsősorban a germán¹⁵⁴ – a humanista jogtudomány kialakulására, mely “megdőntötte az európai jogokban a iustinianusi rendszer egyeduralmát”.¹⁵⁵

2. A humanista jogtudomány térhódítása “a középkorból kilépő európai társadalom gazdasági rendjében végbemenő változásnak köszönhető”. Ekkorra tehető ugyanis a tőkés áruterelés, illetőleg magántulajdon kialakulása, amelynek egyre szűkebb volt a középkori kötöttségektől terhes “skolasztikus” jogtudomány. A humanista jogtudomány tehát a polgári jogtudomány ősenek tekinthető, amelyből Franciaországban egyrészt a francia felvilágosodás természetjogászainak köszönhetően létrejött a Code Civil, másrészt Code megalkotóinak munkája által kialakult a XIX. századi francia pozitivistá jogtudomány; Németországban pedig a humanista jogtudományból a német természetjogon keresztül kialakult a XIX. század első felében uralkodó jogtörténeti iskola.

A humanista jogtudomány, mint tudományos irányzat, tehát megbontja az addig egyeduralkodónak számító iustinianusi rendszert. Természetesen ez a folyamat nem egyik nappól a másikra történt, ezért az első képviselői a humanista jogtudománynak még nem voltak rendszeralkotók,¹⁵⁶ sőt például Ulrich Zasius (1461–1536) a jogtudomány történeti tisztaságának megóvása érdekében elutasította az évszázadok óta kialakult iustinianusi rendszer átalakítását.¹⁵⁷

Ulrich Zasiuszal ellentétben Johann Apel (1486–1536) a glossatorok és kommentátorok – elsősorban Bartolus és Baldus – eredményeire támaszkodva, akik a responsum kategóriáin belül “iura in re” és “iura ad rem” csoportot különböztettek meg¹⁵⁸, levezeti a kötelmi jogot. Nézete szerint¹⁵⁹ a magánjognak két része van: a tulajdonjog (dominium) és a kötelmi jog (obligationes), vagyis elveti a jog trichotom (respersonae-actiones) felosztását, mivel egyrészt a személyeket a tulajdont, illetőleg a kötelmeket befolyásoló körülményeknek (circumstantiae), másrészt a kereseteket a tulajdonjog, vagy a kötelmek hatásainak (effectus) kell tekinteni. Ennek megfelelően Apel rendszerében teljessé vált a dologi és kötelmi jog kettéválása. Dichotomikus rendszer a következő képet mutatja:

- a) ius in re, melynek fajtái a dominium, a quasi dominium (bonae fidei possessio), továbbá a ius in re specificum;
- b) ius ad rem, quod est obligatio¹⁶⁰.

Természetesen az Apel által meghatározott két főrész belső tagozódásának kibontása az utána következő évszázadokra maradt, azonban ő volt az első aki rendszertani szempontból megkülönböztette a dologi jogot a kötelmitől.¹⁶¹

A dologi-, illetőleg kötelmi jog elkülönítésének indoklását Hahn (1605–1668) teremti meg, aki szerint¹⁶² a két kategóriát már csak azért is élesen el kell választanunk

¹⁵⁴ F. C. Savigny: Geschichte des römischen Rechts im Mittel alter. Heidelberg, 1834-1851., *Világhy*. i. m. 154. és köv. p.

¹⁵⁵ *Világhy*, i. m. 160. p.

¹⁵⁶ “(A humanista jogtudósoknak) az első gondja az alaposabb forrástanulmány, a római klasszikusok pontosabb ismerete, a helyesnek gondolt tudományos módszer kialakítása volt.” *Világhy*, i. m. 160. p.

¹⁵⁷ Lásd még: Stintzing: Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft. München u. Leipzig, 1880. 88-311. p.

¹⁵⁸ Pólay: Ursprung, Entwicklung und Untergang der Pandektistik. Szeged, 1981. Acta Jur. et Pol. Tom. XXVIII. Fasc. 10. 40. p.

¹⁵⁹ Johann Apel: Isagoge per dialogum in quattuor libros Institutionum D. Iustiniani Imperatoris. Breslau, 1540.

¹⁶⁰ Johann Apel: Methodica dialectices ratio ad iurisprudentiam accomodata. Norimbergae, 1535.

¹⁶¹ Johann Apel egy másik alapvető elképzelése, “hogy szerinte el kell választani egyfelől a tulajdon-szerzés jogcímét (titulus), annak módjától (modus); másfelől a kötelmek keletkezésének jogcímait a kötelmek egyes fajtáitól”. *Világhy*, i. m. 466. p.

egymástól, mivel a dologi jogok abszolút, míg a kötelmi jogok pedig relatív szerkezetűek (erga omnes).¹⁶³ Rendszerében a jogot “ius personarum”-ra és “ius rerum”-ra tagolja. A ius rerum ius in re (ius reale) és ius ad rem (ius personale) részekre oszlik. A ius reale pedig felöleli a tulajdonjogot, a zálogjogot, a szolgalmat, a birtokjogot és az öröklési jogot; míg a ius ad rem továbbra is megegyezik az obligatiókkal.

Hahn felvetéseinek nyomán kialakuló viták eredményeként, mely arról szólt, hogy az öröklési jog dologi jog-e vagy sem, az öröklési jog a dologi jogtól elvált, s önálló résszé alakult az idők folyamán.

3. Az Apel által felvetett rendszer, mint azt Világhy megjegyzi¹⁶⁴ “viszonylag gyors elismerésre talált a korabeli jogtudományban, s átöröklődött a XVIII–XIX. századi burzsoá kodifikációk rendszerébe”. Ezen kodifikációk közül, elsősorban tartalmi értékei miatt, kiemelkedik a francia Code Civil,¹⁶⁵ mely mintául szolgált számos, elsősorban latin nyelvterületű ország polgári törvénykönyvei számára (Benelux államok, Spanyolország, Portugália, Románia, latin amerikai államok stb.).

A Code Civil természetesen nem előzmények nélkül álló alkotása a francia jogtudományban. A Code Civil rendszerének megalkotására, mely egyben a modern polgári jog kifejlődésének kezdetét is jelentette, Jean Domatnak (1625–1696) volt nagy szerepe, aki elődeihez hasonlóan (Mulin, Coquille, Loisel, valamint a XIV. Lajos törvényalkotásait előkészítő Lamoignon)¹⁶⁶ küzdött a kodifikáció szükségessége, s ezáltal a feudális jogi széttagoltság felszámolásáért.¹⁶⁷ Domat fellépésével a francia természetjog térhódítása egyre egyértelműbbé válik (az új természetjogi szellemi áramlat hatását 1694-ben megjelent művének címe “Les lois civiles dans ordre naturel” is mutatja). A francia természetjognak egyébként magára a polgári jogi rendszernek a kialakulására kisebb, inkább annak tartalmára volt nagy hatása.

Domat rendszerét megvizsgálva megfigyelhetjük, hogy a polgári jogot két főrésze “engagements” (kötelezettségek) és “successions” (öröklések) osztja. Apelhez hasonlóan a dologi és kötelmi jog viszonyát vizsgálja, melynek eredményeként rendszertani szempontból a tulajdonjogot a kötelmi jog részének tekinti.

Domat rendszerét alapul véve, de azt meghaladva készítette el saját rendszerét a Code Civil egy másik tudományos előkészítője François Bourjon.¹⁶⁸ A Bourjon által javasolt rendszer, mely már előre vetíti a Code Civil rendszerét, a következő hármas beosztásból tevődik össze:

- a) des personnes;
- b) des biens;
- c) commenz les biens s’acquièrement.

Bourjon rendszerét vették át Pothier, Guyot és Jousse közvetítésével a Code Civil szerkesztői is, akik a Code rendszerének kialakításakor egyrészt az Institutiók rendszerének,

¹⁶² Hahn: De iure rerum et iuris in re specibus. Helmstadt, 1639.

¹⁶³ Molnár, i. m. 284. p.

¹⁶⁴ Világhy, i. m. 461. p.

¹⁶⁵ Lásd még Violett: Histoire du droit civil français. Paris, 1893. 205-242. p., és A. B. Schwarz, Zur Entstehung des modernen Pandektensystems. Zeitschrift d. Savignystiftung. Rom. Abteil. 42. köt. 578-610. p.

¹⁶⁶ Világhy, i. m. 461. p.

¹⁶⁷ “Domat munkásságát megelőzően a francia humanista jogtudományban Apel gondolatai éltek tovább. Így különösen Donellus (1527-1591) és (1508-1551) munkáiban.” (Világhy, i. m. 462. p. lj.); Vö.: Affolter, i. m. 98-103. p.; Stinzinger, i. m. 367-423. p.

¹⁶⁸ F. Bourjon: Droit commun de legis actio France et legis actio coutume de Paris reduite en principes. Paris, 1747.

másrészt a korabeli jogtudomány eredményeinek egyaránt megfelelő rendszert igyekeztek létrehozni.¹⁶⁹

Ennek megfelelően a Code Civil három könyvre oszlik: az első a személyekről, a második a dolgokról, a harmadik a dolgok szerződmódjairól szól. A Code Civil belső rendszerét tekintve a következő beosztásokat tartalmazza:

Első könyv. Les personnes, mely magába foglalja többek közt a polgári jogokról, a személyi állapotról, a lakhelyről, a jogképességről, a házasságról, a válásról, az örökbefogadásról, a gyámságról stb. szóló részeket.

Második könyv. Des biens, mely tartalmazza a dolgok osztályozásáról, a tulajdonról, a használatról illetőleg a haszonélvezetről, végezetül az szolgálmokról szóló részeket;

Harmadik könyv. Commenz les biens s'acquiérent, mely a különböző tulajdonszerzési módokat adja, ezek közt első helyen az öröklést, majd az élők közti ajándékozást továbbá a végrendeletet írja le; ezt követően a szerződésekről általában ír (kötelmi jog általános rész), majd az egyes szerződéseket adja, így: a házassági szerződésről, az adásvételről, a cseréről, a bérletről, a társasági szerződésről, a megbízásról, a haszonkölcsönről, a kölcsönről, a letétről, illetőleg az aleotorius szerződésekről (tartási és életjáradéki szerződések) ír, ezt követően a kezesség, a kézizálog, a jelzálog és végezetül az elévülés szabályait nyújtja.

Amint azt a fentiek alapján megállapíthatjuk a Code Civil első könyve az Institutiók első könyvéhez hasonlóan a "személyek joga" elnevezést kapta, mely egyaránt "magába foglalja a szorosabb értelemben vett személyi jogot és a családi jogot".¹⁷⁰

A Code Civil második könyve Apel vívmányait magáévá téve "nem csak a tulajdonjog, hanem az ún. korlátozott dologi jogok (iura in re specifica)"¹⁷¹ szabályozását adja, melyből csupán a harmadik könyvben, a szerződmódok között szabályozott zálogjog hiányzik. A zálogjog rendszertani helyét a körülötte folyó viták,¹⁷² illetőleg az magyarázza, hogy "a Code a zálogjog szabályozásának technikai megoldási módzatai közül nem az egy-egy vagyontárgyat terhelő, s külön-külön megszerzendő szinguláris hipotéka, hanem az egész vagyont törvényenél fogva terhelő generális hipotéka elvi alapján áll".¹⁷³

A Code Civil harmadik könyve a római hagyományokat követve (vö.: az Institutio 2. könyv 7., 10. és köv. titulusaival) a dolgok szerződmódjait szabályozza. Ezek közt elsőként az öröklés, majd az élők közötti ajándékozás szabályait adja, majd a végrendeletet tárgyalja. Ezt követően a kötelmeket két részre bontva (általános és különös rész) előbb a kötelmeket általában, majd az egyes szerződésfajtákat mutatja be. A harmadik könyv és egyben a Code Civil végén az elévülés szabályai vannak elhelyezve.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a Code Civil rendszerét tekintve teljes mértékben értékesíti a francia természet-jogtudomány által átvett humanista jogtudomány eredményeit, vagyis megkülönbözteti – elsősorban a dologi joggal, ezen belül a tulajdonjoggal kapcsolatban – egyrészt a "titulus"-t és a "modus"-t; másrészt különbséget tesz a iura in

¹⁶⁹ Lásd: *Esmein: L'originalité du Code Civil. A "Le Code Civil. 1804-1904. Livre du centenaire". I. m. 5-21. p. (Paris, 1904.)*

¹⁷⁰ *Világhy, i. m. 462. p.*

¹⁷¹ *Világhy, i. m. 462. p.*

¹⁷² A XVII. század végét követően a zálogjog rendszertani helyét illetően elméleti viták folytak, amelyeknek lényege abban állt, hogy a zálogjog ius re, vagy a zálogszerződés, mint obligatio következménye-e. Vö.: *Affolter, i. m. 115. p.*

¹⁷³ *Világhy, i. m. 462. p.*

re és a iura ad rem között. Ugyancsak a Code Civil rendszerében jelentkezik először a később általánossá váló azon beosztás, mely a kötelmi jogon belül általános, illetőleg különös részt különböztet meg. A Code Civil nagyszerűen ötvözi a iustinianusi Institutiók hagyományait, illetőleg az azt követő évszázadok eredményeit. A Code Civil rendszerében már érvényre jut a Gaiusnál – mint res corporales, illetőleg res incorporales – csíráiban jelenlévő dologi, illetőleg kötelmi jog különválása; továbbá az alaki és az alanyi jog teljes elkülönülése, ugyanis az actiok teljes egészében hiányoznak a Code Civilből.¹⁷⁴

A Code Civil a francia polgári forradalom vívmányait magába foglaló, így első-sorban a polgárság érdekeit szem előtt tartó törvénykönyv, mely alapul, mintául szolgált más elsősorban latin nyelvterületű országok számára, így többek közt a román "Cod Civil" számára is.

4. A két román fejedelemség (Moldva és Havasalföld) perszonalunió általi egyesülését követően az új hatalmi elit egyik legfőbb törekvése az új államalakulat egységes jogrendszerének kialakítása volt. Ennek a törekvésnek a gyümölcsként született meg az új román Alkotmány, illetőleg az egységes Polgári Törvénykönyv a "Cod Civil",¹⁷⁵ mely a francia mintát követve hozta létre rendszerét, éppen ezért teljes egészében egybevág a francia Code Civil rendszerével.¹⁷⁶

A mű, akárcsak francia elődje három könyvből áll, melyet egy rövid öt szakaszból álló Általános rendelkezéseknek nevezhető rész vezet be. A három könyv 35 címre és ennél is több fejezetre bomlik; belső szerkezetét tekintve pedig a következő képet mutatja:

Bevezető rendelkezések (1–5. §§)

Első Könyv.

A személyekről

- I. Cím (6–20. §§) A polgári jogokról és a honosításról;
- II. Cím (21–86. §§) A személyi állapotot igazoló iratokról;
- III. Cím (87–97. §§) A lakhelyről;
- IV. Cím (98–126. §§) Az eltűntekről;
- V. Cím (127–210. §§) A házasságról;
- VI. Cím (211–285. §§) A válásról;
- VII. Cím (286–308. §§.) Az apaságról és a leszármazásról
- VIII. Cím (309–324. §§) Az örökbefogadásról;
- IX. Cím (325–341. §§) A szülői felügyeletről;
- X. Cím (342–433. §§) A kiskorúságról és az emancipációról;
- XI. Cím (434–460. §§) A nagykorúságról és az azt korlátozó körülményekről.

¹⁷⁴ Ennek sajátosan francia következménye, hogy a perrendtartás (elsősorban a büntető eljárás) titkos volt.

¹⁷⁵ Az egységes román Polgári Törvénykönyv ("Cod Civil") 1865 december 1.-én lépett hatályba, felváltva az addig hatályban lévő kisebb törvénykönyveket, melyek csupán egy-egy szeletét tárgyalták a "polgári jognak".

¹⁷⁶ A két törvénykönyv nagyfokú azonosságát az magyarázza, hogy az új Román állam mondhatni hagyományok és előzmények nélkül adaptálta a francia magánjog ezen termékét, aminek értelemszerű következménye a sok esetben szó szerinti átvétel lett. Így a román Cod nem nevezhető egyébként, mint a francia Code román viszonyokhoz igazított fordításának.

*Második Könyv**A dolgokról és a tulajdonváltásról*

- I. Cím (461–479. §§) A dolgok osztályozásáról;
- II. Cím (480–516. §§) A tulajdonról;
- III. Cím (517–575. §§) A hasznélvezetről, a használatról;
- IV. Cím (576–643. §§) A szolgalmakról.

*Harmadik Könyv**A különböző tulajdonszerzési módokról*

- I. Cím (650–799. §§) Az öröklésről;
 - II. Cím (800–941. §§) Az élők közti ajándékozásról és a végrendelet-ről;
 - III. Cím (942–1222. §§) A szerződésekről általában;
 - IV. Cím (1223–1293. §§) A házassági szerződésről és a házasfelek jogairól;
 - V. Cím (1294–1404. §§) Az adásvételről;
 - VI. Cím (1405–1409. §§) A cseréről;
 - VII. Cím (1410–1490. §§) A bérletről;
 - VIII. Cím (1491–1531. §§) A társasági szerződésről;
 - IX. Cím (1532–1559. §§) A megbízásról;
 - X. Cím (1560–1575. §§) A haszonkölcsönről;
 - XI. Cím (1576–1590. §§) A kölcsönről;
 - XII. Cím (1591–1634. §§) A letétről és a letét különös fajairól;
 - XIII. Cím (1635–1651. §§) Az aleotorius szerződésekről;
 - XIV. Cím (1652–1684. §§) A kezességről;
 - XV. Cím (1685–1696. §§) A kezizálogról;
 - XVI. Cím (1697–1703. §§) Az „antichrezaról”;
 - XVII. Cím (1704–1717. §§) A tranzakcióról;
 - XVIII. Cím (1718–1823. §§) A privilégiumról és a jelzálogról;
 - XIX. Cím (1824–1836. §§) Az ingatlanokat terhelő kényszervégrehaj-tásról;
 - XX. Cím (1837–1911. §§) Az elévülésről.
- Általános (záró) rendelkezések (1912–1914. §§).¹⁷⁷

A fentiekből megállapítható, hogy a “Cod Civil” a francia forradalmi polgári jogot minden részében követve alakította ki rendszerét, amely a rendszeralkotás terén semmi újat nem hozott. A román „Cod Civil”, akárcsak francia elődje – mely az 1789-es Francia Polgári Forradalom hármasszavának (liberté, egalité, fraternité) megfelelően – a mult örökségéből csupán annyit és azt vett át, ami nem volt összeférhetetlen az egyenlőség és szabadság ideáljával.¹⁷⁸ Így került be a román polgári törvénykönyvbe pl. az 1912. § is,¹⁷⁹ mely már megfogalmazást nyert az 1863-as Alaptörvényben is.

Ami a „Cod Civil” rendszerét illeti teljes egészében átveszi a francia Code Civile rendszerét, mely átvétel nem csupán az egyes jogintézmények rendszerezésében, hanem

¹⁷⁷ Paul Mircea *Cosmovici*: Drept Civil. Drepturi reale. Obligații. Legislație. Partea a III-a. 294. és köv. p. (București, 1996.)

¹⁷⁸ Hanga: Istoria dreptului civil. Partea a III-a. 137. p.

¹⁷⁹ *Cosmovici*, i. m. 452. p. „Mindazon rendelkezések, melyek ellentétesek jelen Polgári Törvénykönyv rendelkezéseivel, úgy mint: Calimach és Caragea Urak Törvénykönyvei, illetőleg bármely előző polgári törvények, akárcsak az Uralkodói Határozatok és miniszteri utasítások, hatályukat veszítik.” („Cod Civil” 1912. §.)

azok belső felépítésében is megnyílvánul. Ennek megfelelően mind a francia, mind a román polgári jog átveszi a római jog hármastagozódását azzal, hogy a személyek után a dolgok, majd a dolgok szerzőmódjait tárgyalja.

Az első, személyekkel foglalkozó rész felöleli a családi jogot,¹⁸⁰ ezen belül a leszármazás, az örökbefogadás, a gyámság és a gondnokságra vonatkozó szabályokat; továbbá a személyállapotra és az azt igazoló okiratokra vonatkozó részeket.

Akárcsak francia elődje a „Cod Civil” is a férj apaságának megdönthető vélelme alapján áll, mely vélelem igen szűk körben volt megdönthető. Az apaság megállapítása ugyanakkor időben el nem évülő jogosultság volt, sőt a születést követő házasságkötéssel utólag is lehetőség volt –magával a házasságkötés tényével – a leszármazás törvényessé tételére. Ugyanakkor érdekessége a „Cod Civil”-nek, hogy nem tette lehetővé csak igen szűk körben a házasság idején a törvényes leszármazás tagadását (sőt még az ezirányú vizsgáldást is).¹⁸¹

Ami az örökbefogadást illeti, ennek feltételei (egybevágóan a francia polgári joggal) igen merevek voltak. Ennek megfelelően örökbe fogadni csupán két ellentétes nemű személy volt jogosult, akik legalább 18 évvel voltak idősebbek az örökbefogadottnál és akiknek az örökbefogadás időpontjában nem volt gyerekük, sem egyéb törvényes leszármazójuk („Cod Civil” 309. §).¹⁸² Az örökbefogadott gyerek egyébiránt a törvényes gyerekekkel megegyező státusszal rendelkezett.

Ami a gyerek státuszát illeti, az egészen nagykorúságáig, vagy egyéb úton történő (pl. házasság) emancipációjáig szülői felügyelet alatt állt, amelyet a házasság fennálta idején az apa gyakorolt,¹⁸³ s mely igen szigorú megszorító intézkedéseket tett lehetővé. Az anyának a gyerek nevelése kapcsán csupán úgynevezett „korrekciós joga” volt.¹⁸⁴ Az apának ugyanakkor a gyerek vagyona felett kezelői joga is volt egészen a gyerek 20. életévének betöltéséig, illetőleg egyéb úton történő emancipációjáig. Ez a kezelői jog – azon kötelezettségeken kívül, melyek minden haszonélvezőt terhelnek – magába foglalta a gyerek táplálásának, tartásának és nevelésének kötelezettségét, melynek arányban kellett állnia a gyerek vagyonával („Cod Civil” 325. és 341. §§).¹⁸⁵

A román Polgári Törvénykönyv, akárcsak a francia, különbséget tett „törvényes gyámság”, illetőleg „végrendeleti gyámság” között.¹⁸⁶ Törvény alapján a 21. életévét be nem töltött elárvult gyerek valmelyik felmenője lett a gyerek törvényes gyámja, azonban lehetőség volt halál esetére végrendeletileg a 21. életévét be nem töltött gyerek részére gyámot rendelni. Amennyiben sem életben lévő felmenő, sem végrendeletileg rendelt gyámja nem volt a 21. életévét be nem töltött gyerekeknek a Csadádi Tanács jelölte ki a gyerek gyámját (tutela dativa).¹⁸⁷ Lehetőség volt a gyerek 18. életévét követő emancipá-

¹⁸⁰ Antonescu: Dreptul civil. Întrudirea. Persoane. Bunuri. (Rîmnicu Sărat, 1912.) 304. és köv. p.; G. P. Nedelcu, Puterea părintească în vechiul drept românesc. (Ploiești, 1933.) 233. és köv. p.

¹⁸¹ Egy 1906-ban született törvény lehetővé tette az apaság tagadását abban az esetben, amennyiben a gyerek a bontóper benyújtását követő 300. napon túl született, illetőleg a feleség hazaköltözését, vagy a házaspár kibékülését követő 180. napon belül született. Lásd bővebben: C. N. Buzdugan: Du mariage des roumains à l'étranger et des étrangers en Roumanie. Étude de Législation comparé, București, 1900, XXXII. 267. és köv. p.

¹⁸² Cosmovici, i. m. 308. p.

¹⁸³ G. P. Nedelcu: Puterea părintească în vechiul drept românesc, Ploiești, 1933., 15. és köv. p.

¹⁸⁴ Vö: C. G. Dissescu: De la puissance du mari sur la personne et les biens de la femme. (Paris, 1878.) 200. és köv. p.

¹⁸⁵ Cosmovici, i. m. 308. p.

¹⁸⁶ A. Rădulescu: Organizarea tutelei minorilor în dreptul românesc, București, 1942., 91. és köv. p.

¹⁸⁷ P. Michăilescu: Convențiile matrimoniale ale soților relative la interesele lor pecuniare, București, 1896., 69. és köv. p.

ciójára¹⁸⁸ a szülők, illetőleg 20. életévét követően a Családi Tanács kifejezett akaratából; továbbá hallgatólagosan a gyerek házassággötése útján.

A társadalom és az érdekelt személyek védelmében a „Cod Civil” is ismerte a cselekvőképeséget korlátozó gyámságot, melynek két formája létezett: a gondnokság – a szellemileg visszamaradt személyek részére –, illetőleg az ügygondnokság – a saját ügyeik vitelére képtelen, de egyébként épelméjű személyek (pl. tékozlók) részére. A gondnokságra a gyámság szabályai voltak irányadóak, kisebb eltérésekkel: pl. a feleség gyámság alá helyezett férje gyámja lehetett (435–457. §§).¹⁸⁹

Abból a régi római jogi elvből kiindulva, hogy a nők „propter imbecilitatem sexus” a román polgári jogban is a házasságban élő nők férji hatalom alatt voltak,¹⁹⁰ a társadalomban való megóvásuk érdekében, melynek értelmében egyedül jogügyleteket nem köthettek („Cod Civil” 197–208. §, 837. §. 1. bek., 950. § 3. bek., továbbá 1285. illetőleg 1879. §§).¹⁹¹ A későbbi módosításokat követően¹⁹² a törvénykönyvből az idők folyamán kivált az első könyv és önálló szabályozást nyert egy új Családjogi törvény, illetőleg számos a személyállapottal foglalkozó jogszabály formájában.

A „Cod Civil” második része – mely a dolgokkal kapcsolatos rendelkezéseket tartalmazza – a vagyon meghatározásával kezdődik.¹⁹³ A vagyon fogalmát – hasonlóan egyéb polgári jogi törvénykönyvekhez – a személy oldaláról közelíti meg, abból az alapelvből kiindulva, hogy szükségszerűen minden személynek van vagyona, mely az őt megillető és pénzben kifejezhető jogok, illetőleg az őt terhelő kötelezettségek összesége.

A vagyoni jogokat a „Cod Civil” két részre tagolja: dologbani jogokra (ius in re), illetőleg dologhozi jogokra (ius ad rem). Ez a kettős tagozódás tulajdonképpen a dologi és kötelmi jog különválását jelenti mégpedig azon elméleti okfejtés alapján, hogy az előbbieket abszolút szerkezetűek, míg az utóbbiak relatív szerkezetűek. A dologhozi jogokat a törvénykönyv úgy határozza meg mint egy olyan jogot, mely közvetlen és azonnali „jogerőt” biztosít egy személy számára valamilyen dolog felett, mely „jogerő” ezt a személyt mindenki mással szemben megilleti (erga omnes). A Törvénykönyv második könyve a dologi jogok körében a továbbiakban a tulajdonnal (proprietas), a haszonnal (ususfructus), a használattal (usus) továbbá a szolgálomakkal mint önálló dologi jogokkal, illetőleg a kézizáloggal, privilégiummal, jelzáloggal mint járulékos dologi jogokkal foglalkozik. Ezen járulékos jogokat úgy fogták fel mint a köteleket biztosító dologi jogokat.

A továbbiakban a kötelek bemutatására került sor, ahol a különböző kötelekkel kezdettől tényállásokat veszi sorra, melyet két csoportra tagol: jogi actusokra (acte juridice) és jogi tényekre (facte juridice). Az előbbieket közt elsőként a szerződéseket, majd az eguoldalú jogi actusokat ismerteti; míg az utóbbiak közé sorolja a jogalap nélküli ügyvitelt, a tartozatlan fizetést, a jogalap nélküli gazdagodást és a delictumokat.

A román Polgári Törvénykönyv második, illetőleg harmadik könyve egyes, kisebb módosítástól eltekintve¹⁹⁴ mindmáig hatályban van, ennek köszönhetően a román

¹⁸⁸ Rădulescu, i. m. 182. p.

¹⁸⁹ Cosmovici, i. m. 308. p.

¹⁹⁰ Negutz-Dumitrescu: Căsătorie faţă de Codul civil şi cu art. 22 din Constituţiune, Bucureşti, 1902., 79. és köv. p.

¹⁹¹ Cosmovici, i. m. 305., 349., 360., 389., 449. p.

¹⁹² Lásd bővebben: Hanga: Istoria dreptului român. 349. és köv. p.

¹⁹³ Maria Dvoracek: Aspecte teoretice privind noţiunile de proprietate şi drept de proprietate, în ASUI, SN, St. Jur., XVI, 1970., 81–94. p.

¹⁹⁴ A román „Cod Civil” módosítását úgy oldották meg, hogy elavult részeit hatálytalanították és helyébe új jogszabályokat hoztak, illetőleg más törvények tartalmaztak(nak) ide illő rendelkezéseket. A román jogtu-

polgári jog újbóli kodifikációjának a gondolata igen komolyan felvetődött.¹⁹⁵ Az kodifikáció mellett szól többek közt a “Cod Civil” archaikus nyelvezete, a modern szociális piacgazdaság intézményeinek a “Cod Civil” általi szabályozatlansága, továbbá az a körülmény, hogy a polgári jogtudomány ezalatt a közel másfél évszázad alatt sok esetben újat, fejlettebbet alkotott mind rendszerbeli, mind belső tartalmi értékek tekintetében.

A román Polgári Törvénykönyv legfontosabb pozitívuma abban áll, hogy igazolja azt az állítást miszerint a római jog kondenzációjából származó Intitutiók által megalkotott rendszer hatását tekintve olyan elementárisnak mondható, hogy “máig is ezt használjuk”.¹⁹⁶ Legnagyobb fogyatékosága a “Cod Civil”-nek, hogy nem tartalmaz általános részt, illetőleg a személyek teljes egészében kikerültek a törvénykönyvből, s más apró jogszabály által nyertek szabályozást, ami a polgári jog szétaprózódásához vezetett. Ennek a szétaprózódásnak pedig az igazságszolgáltatás egysége látta (látja) kárát.

Ezen káros folyamatnak a következményeit igyekszik mérsékelni a jogtudomány, illetőleg a jogi oktatás, mely a polgári joganyag szétagoltsága, illetőleg elavultsága ellenére a kor követelményeinek többé-kevésbé megfelelő rendszert alakítottak ki.¹⁹⁷ Így az oktatási rendszer már tartalmaz általános, illetőleg személyekről szóló részeket, melyek egyike sem található meg a “Cod Civil”-ben. Ezeket részint egyéb jogszabályok, részint a jogtudomány eredményei alapján állították össze. Azonban a román jogtudományra jellemző törvénypozitivizmus következtében ezeknek a részeknek is megkísérlik a “Cod Civil”-beli alapjait megtalálni. Ami a dologi, illetőleg kötelmi jogot illeti, az oktatási rendszer szigorúan követi a törvénykönyv rendszerét, ennek megfelelően a dologi jog, majd a kötelmi jog általános részének bemutatására kerül sor. Az oktatás egy esetben azonban megtöri a törvénykönyv rendszerét, mégpedig az öröklés esetében.¹⁹⁸ Az öröklést ugyanis az egyes szerződésekből kiemelve külön tárgyalja; ez azonban nem azt jelenti, hogy a jogtudomány, illetőleg a jogi oktatás megkérdőjeleznék az öröklésnek a “Cod Civil”-ben elfoglalt rendszerbeli helyét, csupán jelentőségére tekintettel tartják szükségesnek külön részként történő tárgyalását. Egy másik eltérés az oktatási és a “Cod Civil”-beli rendszer között, hogy a tulajdonjogot követően rögtön a kötelek általános részét tárgyalja, s csak ezt követően tér rá az öröklésre.¹⁹⁹ A rendszerváltoztatást követő évek az oktatási rendszert a szellemi alkotások védelméről szóló résszel bővítették, melynek rendszerbeli helye igen vitatott, mivel sokan önálló részként kezelik.

A fentiekkel összhangban a román polgári jog oktatási rendszere a következő részekre tagolható:

Általános rész;

Személyek;

Dolgok és tulajdonszerzés, Tulajdonjog (mely magába foglalja a korlátolt dologi jogokat is “iura in re specifica”);

dományra jellemző formakonzervativizmus következtében azonban a “Cod Civil” új, egységes szövegbe foglalása mind a mai napig nem történt meg, így a “Cod Civil” mindmáig 1914 §-ból áll, melynek közel egyharmada hatálytalan.

¹⁹⁵ Ioan P. *Romoşan*, Drept civil. Drepturile reale, Oradea, 1996., 5. és köv. p.

¹⁹⁶ *Brósz*, i. m. 6. p.

¹⁹⁷ Paul *Cosmovici*, *Tratat de drept civil*.

¹⁹⁸ Vö: Marin *Popa*: Drept civil. Succesiuni. Bucureşti, 1995.

¹⁹⁹ Lásd bővebben: Constantin *Stătescu-Corneliu Birsan*: Drept civil. Teoria generală a obligațiilor. Bucureşti, 1995.

Kötelmek általános rész;
 Kötelmek különös rész (egyres szerződés fajták);
 Öröklési jog;
 Szellemi alkotások védelme.

Amint az a fentiekből kitűnik a román polgári jog rendszere, illetőleg az oktatás rendszere között igen jelentős eltérés mutatkozik, mely a „Cod Civil” elavultságának a következménye. A jogtudomány, illetőleg a jogi oktatás igyekszik az új rendszertani eredményeknek mindinkább megfelelni, azonban igen erős gátló tényezőt jelent a román törvénypozitivisták szemlélet.

5. A Code Civile rendszere amint azt a fentiekben láttuk alapvető változást hozott a rendszerek fejlődésében azáltal, hogy elsőként szakított azzal a nézettel, hogy a római jog által megalkotott rendszer a maga tökéletességében megváltoztathatatlan, ugyanakkor „a francia forradalom Rómát utánzó pátozásának, amely Napoleon első konzulása idején még hatványozódott”²⁰⁰ az Institutiók rendszerének alapulvétele felelt meg, amelyet azonban „azokkal a korrekciókkal kívántak alkalmazni, amelyeket a korabeli jogtudomány általában helyesnek tartott”²⁰¹

Az 1812-ben kihirdetett Ausztriai Általános Polgári Törvénykönyv rendszertani alapjai szintén a Code Civile megalkotásának idejére tehetőek, mégis igen jelentős eltérések mutatkoznak a két törvénykönyv rendszerében. Az egyik eltérés abban áll, hogy az osztrák Ptk. méginkább megkülönbözteti a *ius in re*-t a *ius ad rem*-től, a másik eltérést pedig az jelenti, hogy megkezdte az általános rész kiépítését.²⁰² A két törvénykönyv közötti eltérés gyökereit elsősorban a XVII–XVIII. századi német pandektisztikában, valamint a Kant-féle természetjogi felfogásban kell keresni.

A *ius in re* – *ius ad rem* megkülönböztetést már a glossatorok felvetették Gaius *res corporales* – *res incorporales* tagozódásából levezetve, rendszeralkotó jelentőségűvé pedig Apell tette, mindazonáltal a pandektisztikában az ezzel foglalkozó viták csupán a XVII. században jelentkeznek, amelynek eredményeként minden dologi jog, mind a kötelmi jog teljes rendszerének kidolgozására sor került.²⁰³

Az első német jogtudós Hahn (1605–1668) volt aki „*De iure rerum et iuris in re specibus*”²⁰⁴ című művében felveti a *ius rerum*nak *ius in re* (*ius reale*), illetőleg *ius ad rem*re (*ius personale*) történő felosztását.²⁰⁵ Hahn a dologi jogok körében megkülönböztet: tulajdonjogot, zálogjogot, szolgalmat, birtokjogot és örökjogot, míg a *ius ad rem*-et az obligatiókkal azonosítja. Hahn felvetései váltották ki azt a vitasorozatot, melyek arról szóltak, hogy hány dologi jog van, illetőleg az örökjog dologi jog-e vagy sem, továbbá mi a megkülönböztető sajátossága dologi és a kötelmi jognak. A Hahn által felvetett kérdések körül kibontakozó viták gyümölcsözőnek bizonyultak, hiszen ennek eredményeként vált el a későbbiek folyamán az öröklési jog a dologi jogtól, s önálló részzé alakult. Legfontosabb felvetésének mégis az abszolút és relatív jogok megkülön-

²⁰⁰ Világhy, i. m. 462. p.

²⁰¹ Világhy, i. m. 462. p.

²⁰² Az Ausztriai Általános Polgári Törvénykönyv volt az első törvénykönyv, mely általános részt is tartalmazott, még ha ez igen csekély terjedelmű is volt. Ez a rendszer-ezés később a német polgári törvénykönyvben nyeri el végleges formáját.

²⁰³ Vö.: Affolter, i. m. 110. p., Stintzingi. m. II. 230. és köv. p.

²⁰⁴ Hahn: *De iure rerum et iuris in re specibus*. (Helmstadt, 1639.)

²⁰⁵ Hahn nézete szerint a polgári jog a *ius personarum*ra és a *ius rerum*ra tagolható, mely utóbbinak két része a *ius reale*, illetőleg a *ius personale*.

böztetését tekinthetjük, melynek alapján lehetségessé vált a dologi, illetőleg kötelmi jog rendszerbeli elkülönülése.

Az Ausztriai Általános Polgári Törvénykönyv is „a Hahn által felállított rendszer alapján áll”.²⁰⁶ Az első rész, a személyekről szóló rész, mely magába foglalja a családi jogot is, tehát ebben a tekintetben követi mind az Institutiók, mind a Code Civile rendszert.

A második rész kettős tagozódású, egyrészt tartalmazza a „dologbani jogot” (ius in re), melynek keretében tárgyalja a birtokot, a tulajdonjogot, a zálogjogot, a szolgáltatást és az örökjogot (tehát a teljes Hahn-féle rendszert), másrészt tartalmazza a „dologhozi jogot” (ius ad rem), melynek keretében a szerződésekről általában, továbbá az egyes szerződésekről szól, és itt nyertek elhelyezést a kártérítéssel foglalkozó kérdések.

A harmadik rész, mely az „A személyi és dologi jogok közös határozmányairól” címet kapta, rendszertani szempontból teljesen újat hozott, mely sem az Institutik, sem a Code Civile rendszerében nem találhatóak meg. Ez a rész ugyanis a jogok és kötelezettségek megerősítéséről, megváltoztatásáról, megszűnéséről, valamint az elévülésről és az elbirtoklásról szól, vagyis az általános rész kifejlődésének megindulását jelzi. Az általános rész kialakulása természetjogi hatásra történt meg, mely hatását Európaszerte éreztette,²⁰⁷ azonban „az osztrák polgári törvénykönyv az első – ma is érvényen lévő – törvénykönyv, amelyben a természetjog hatása a rendszerben is megmutatkozott”.²⁰⁸

Ennek kialakításában Zeilernek, az osztrák polgári törvénykönyv egyik szerkesztőjének volt igen nagy szerepe, aki teljes egészében magáévá tette a Kant-féle természetjogi felfogást,²⁰⁹ amely szerint kétféle létező van a földön: személyek és dolgok,²¹⁰ továbbá a német természetjogi iskola egyik alapvető törekvése volt, hogy a polgári törvénykönyvek anyagát általános, illetőleg különös részre tagolják. Az előbbinek lett eredménye az Ausztriai Általános Polgári Törvénykönyv első két részének kialakítása, vagyis a személyek és dolgok jogára történő felosztás, míg az utóbbi törekvés eredményeként alakult ki, ha csíráiban is az általános rész, mely még igen rövid és nem a törvénykönyv elején hanem a végén nyert elhelyezést.

Az elmondottaknak megfelelően az osztrák Ptk. annak a két korszaknak a határán áll, amelyeknek egyike „következétesen érvényesíti a változás korszakának legfontosabb vívmányait”, másrészt „előre mutat a XIX. század polgári törvénykönyveinek rendszere felé, mert rendszerében már az általános rész is megjelenik”,²¹¹ melynek teljes kialakulása a német pandektisztika kialakulásának és győzelmének korszakára várt, akárcsak a családi jog és öröklési jog önálló rendszertani kiépítése.

6. A pandekta rendszer kialakulására – akárcsak a Code Civile megalkotására – meghatározó hatással volt a természetjog, melynek németországi képviselői lényegesen eltérő felfogást képviseltek mint franciaországi képviselői.²¹² A különbség elsősorban

²⁰⁶ Világhy, i. m. 464. p.

²⁰⁷ Amint azt említettük a Code Civile, illetőleg annak elődjének a Domat-féle rendszernek is számos eleme, szabálya természetjogi hatást mutat. Ugyancsak természetjogi hatás alatt készült el Nagy Frigyes Preussisches Landrecht-je is.

²⁰⁸ Világhy, i. m. 464. p.; Vö.: Landsberg, Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft. München u. Leipzig. 1898. 503-529. p.

²⁰⁹ Kant: Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. Riga, 1785. 65. p.

²¹⁰ Landsberg, i. m. 527. p.

²¹¹ Világhy, i. m. 464. p.

²¹² A római, illetőleg skolasztikus filozófiában már felfedezhető természetjogi gondolkodásmód tökéletesen megfelelt a feltörekvő polgárság nézeteinek, miután „a természetjogot megszabadították isteni eredé-

abból ered, hogy míg franciaországban a polgárság tűzte zászlajára a természetjogot, addig németországban a természetjog – mint ahogy azt Világhy megjegyzi – a „porosz abszolút monarchia alátámasztásának” lett az eszköze. Ennek a kettős fejlődési iránynak a magyarázatát Világhy abban látja, hogy „a természetjogi felfogásban – in nucleo – egyaránt megvoltak a progresszív és a reakciós fejlődés lehetőségei”. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a német természetjog retrográd lett volna, csupán az alacsonyabb fejlettségi szinten álló polgárság érdekeinek ez a lassúbb és elsősorban formai értékeket felsorakoztató természetjog felelt meg. A jogtudomány e két ágának eltérését szemléletesen érzékelteti B. Garçon alábbi gondolata: „Létezik két egymástól távol eső módszer, amely elválasztja a germán szellemet, a latin szellemtől; az egyik a másikhoz képest mélynek de zavarosnak, illetőleg fordítva világosnak de felületesnek tűnik”. Ennek megfelelően – minekután a francia természetjognak a polgári jog tartalmának kialakításában volt döntő szerepe – a német természetjog elsősorban rendszerében forradalmasította a polgári jogot „felforgatva a hagyományos római jogi rendszer egészét”.²¹³

A német természetjog által átítatott jogtudomány tehát az általános rész fejlődését, pontosítását eredményezte.²¹⁴ Legfőbb képviselője, illetőleg – Grotius nyomán – ennek a rendszernek megteremtője a természetjogász Samuel Pufendorf,²¹⁵ aki rendszerét filozófiai bevezetés után az egyes ember jogával foglalkozó résszel kezdi – melynek a vagyongjog is részét képezi – majd ezt követően áttér „a magasabb egységek jogára”. Ennek keretében előbb a családjogot, ezt követően az államjogot, végezetül a nemzetközi jogot mutatja be. Erről az alapról kiindulva, elsősorban Christian Wolff²¹⁶ közvetítésével alakult ki Heise, s az ezt alapulvevő Savigny-féle polgárjogi rendszer,²¹⁷ mely nem csupán az általános rész tekintetében, hanem a családi jog, illetőleg az öröklési jog rendszerbeli elhelyezésének kérdésében is újat hozott.

Christian Wolff tehát korszakos művét már a jogról, illetőleg alanyi jogról szóló általános résszel kezdi. Az általa felvázolt rendszer a következő korok pandektistái számára kiindulópontként szolgált, melynek nyomán az általános rész „bevonult a tételes polgári jog tudományába”. Wolff követői, így pl. Joachim Georg Darjes²¹⁸ már kifejezetten „pars generalis”, illetőleg „pars specialis”-ra bontva tárgyalja a polgári jog anyagát. Ez a rendszer olyannyira általánossá vált, hogy Johan Stephan Pütter (1767.) „már kifejezetten és tudatosan azt a követelményt állítja fel, hogy a római jog bemutatása alapvetésül szolgáló általános résszel kezdődjék”,²¹⁹ s bár ennek anyaga a XVIII. századi pandektistáknál kezdetben különbségeket mutat, idővel egyre inkább általánossá válik a személyekről, dolgokról és cselekményekről szóló hármasság beosztás, mely mindenki által

tól és racionalistává tették”. A francia természetjogi gondolkodásmód azonban, már Hugo Grotiustól kezdve, lényeges eltérést mutatott a német természetjogtól a tekintetben, hogy míg a francia természetjogászok a „feudális rend elleni támadás alapjává, ... s ezzel a francia polgári forradalom előkészítésének eszközévé” tették a természetjogot, addig a német természetjog, amelynek legnagyobb alakjai Pufendorf, Thomasius, Christian Wolff, ilyen forradalmi jelleggel nem bírt, sőt „ellenkezőleg kiszolgált, alátámasztotta az államot”.
Világhy, i. m. 465. p.

²¹³ Világhy, i. m. 467. p.

²¹⁴ A természetjog maga nem támaszkodhatván a pozitív jogra szükségszerűen „felsőbb principiumokból” kellett levezetnie elveit. Ennek egyenes következményeként a polgári jognak is „valamiféle általános részre kell támaszkodnia”. Vö.: A. B. Schwartz, i. m. 587-599. p.; Landsberg, i. m. I. rész.

²¹⁵ Lásd: Landsberg, i. m. 121. és köv. p.

²¹⁶ Christian Wolff, „Ius naturalae” (1711.), továbbá „Institutiones iuris naturae et gentium” (1754.). Vö.: Landsberg, i. m. 198. és köv. p.

²¹⁷ Lenel, Briefe Savignys an Georg Arnold Heise. Zeitschrift der Savigny Stiftung. 36. és köv. p.

²¹⁸ Joachim Georg Darjes, Systema elementare universae iurisprudentiae naturalis (1770.); valamint Institutiones iurisprudentiae privatae Romano-Germanicae (1749.)

²¹⁹ Világhy, i. m. 467. p.

elfogadott alap tanításává vált a német civilizztikának és a történeti iskola közvetítésével a BGB megalkotásával törvényhozási kifejezést kap.²²⁰

Az általános rész végleges formáját először Georg Arnold Heise – aki a német történelmi iskola egyik kiemelkedő alakja volt – rendszerében nyeri el,²²¹ mely rendszer szolgált alapul Savigny „System”-ének is.²²² A Savigny által felvetett ún. Begriefspyramide a következő képet mutatja:

általános rész,
dologi jog,
kötelmi jog,
családi jog,
öröklési jog.

Az általános rész ugyancsak Savigny rendszerében nyeri el végleges formáját, vagyis a jogforrásokra, jogviszonyokra és a jogszabályok alkalmazására való tagolódását,²²³ melyhez Puchta később hozzáilleszti a személyiségi jogot.

A családi jog rendszerbeli elhelyezésének első változását természetjogi hatásra Pufendorf rendszerének felépítése eredményezi, amely a család, illetőleg az állam majd az államközösség jogát elszakítja az egyes ember jogától. Később Heise a családi jogot „az egyes ember vagyonjogát lezáró kötelmi jog” után helyezi el.

Az öröklési jog rendszertani helyét is ebben az időben határozták meg, így az kikerült az Institutio-rendszer által meghatározott – mely a tulajdonjog egyik sajátos szerzőmódjának tekintette – dologi jogok köréből s a családi jog elkülönülését követően önálló résszé alakul. Ennek a különválásnak elméleti alapjaként Nettelbladt megkülönböztet „élők közti vagyonjogot” és „halál esetére szóló vagyonjogot”.²²⁴ A pandektisztika törvényhozási foglatatát az 1900-ban kiadott BGB adja, mely a pandekta-rendszernek megfelelően szintén öt könyvből áll, csupán a dologi jogot cseréli fel a kötelmi joggal.

A pandekta-rendszernek, illetőleg az ennek lecsapódásából származó BGB-nek a hatása igen jelentősnek mondható a modern polgári európa törvénykönyveire. Hogy ez mennyire meghatározó tényező volt elég arra utalni, hogy azon államok polgári jogtudományának rendszere is átvette a pandekta-rendszert, amelyek törvényhozása eredetileg nem ezt a rendszert követték.²²⁵

²²⁰ Az általános rész kialakulásával „párhuzamosan fejlődött ki az ügyletekről, mint joghatást célzó akaratnyilatkozatokról szóló általános tanítás”. Világhy, i. m. 468. p.; Lásd még: *Schlossmann: Willenserklärung und Rechtsgeschäft. (Festgabe für Hänel, Sonderabdruck. Kiel u. Leipzig. 1907.)*

²²¹ A Heise által felvetett rendszer előzményének kell tekintenünk Gustav Hugo „Institutionen des heutigen” (1789) című munkáját amelyben már felfedezhető a ma ismert pandekta rendszer, igaz, ő később visszalépett ettől.

²²² Georg Arnold Heise, Grundriss eines System des gemeinen Civilrechts zum Behuf von Pandecten Vorlesungen, (1807.).

²²³ Molnár, i. m. 285. p.

²²⁴ Schwartz, i. m. 607. p.

²²⁵ Ez alól jelent kivételt a svájci ZGB, mely nem a pandekta-rendszert követte, hanem visszatért bizonyos mértékig az eredeti Institutio-rendszerhez és ennek megfelelően a rendszer élére a „személyi jog”-ot állítja (csupán ennyit tart meg az általános részből) ezt követi a családi, majd az öröklési jog, s csupán ezt követően tér rá a dologi jog, illetőleg a kötelmi jog ismertetésére.

ZSOLT SARKADY

THE DEVELOPMENT OF THE SYSTEMS OF PRIVATE LAWS
FROM THE ROMAN LAW TO THE PANDEKTEN-SYSTEM

(Summary)

The first systematization of private law dates back to the Roman law system. The making of a scheme developed in two directions: the *Institutio*-system on the one hand; and living law system (Sabinus, *Ediktum*, *Digesta*) on the other hand. The aim of both systems is the general presentation of the substantive Roman private law. The first Roman private law system is connected with the name of Gaius, who was the first to consciously arrive at a tripartite subdivision of law (*personae*, *res*, *actiones*). He was also the first one who displayed his system in a work for educational purposes (*Institutiones libri*).

Evidently, in the works of Gaius' forerunners we find attempts to creating kinds of systems of law. Many lawyers thought of presenting their schemes already in the XII Table Law, even if in the science of law one speaks (for example Nörr) about the Aelius-system.

In the Roman law, first Cicero speaks about his endeavour to systematize as a basic task of the „science of law”. This systematizing work had been begun by the „founders of the Roman private law” („fundaverunt iuris civilis”) Manilius, J. Brutus, Publicus Mucius Scaevola; respectively Quintus Mucius Scaevola („ius civile primus constituit generatim”). However, in their work no mention is made about the praetori law, which since *lex Aebutia* has had the power of civil law.

A more elaborate scheme than Scaevola's was created by Massurius Sabinus, whose work, according to the pandekten system, has a four membered scheme: the law of persons, the law of things, the law of obligations, the law of succession. However the Sabinus-System does not mention praetori law either.

Salvius Iulianus first undertook the great task of collecting and editing this *Ediktum* work (around the year 130 AD). His work is characterised by the „*actiones*” way of thinking.

In the Roman law system the „*docere– instituere*” activity is first found in the works of Florentinus, Gaius, Marcianus. Out of the three, Gaius stands out as the founder of the threefolder scheme. His scheme served as basis for Justinian's fourfold scheme, which is the basis of the continental European private law. The fifty-volume *Digest*, comprising the living law, is also Justinian's important legislative work.

The schemes of Gaius, Justinian and *Digest* were adopted, included in the European private law systems by the compilers (*glossators*). They still preserved them in their original form but they made the first step in separating the law of things from the law of obligations. Later, under the influence of the French and German natural law way of thinking, the *Code Civile* was born on the one hand, and the Austrian General Civil Code of Law on the other. They both already separated the formal law from the law of property. The final form of the system of private law was given by the pandektists (which developed into the BGB). By this time the general part was separated and was placed at the beginning of the scheme.

In the history of the development of law schemes, the system of Gaius has laid the foundation of the modern system of private law, which reached its most elaborate form in the Pandektensystem.